

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOGA BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XXXVI

Zagreb, 2012.

Broj 70

rasprave i prilozi

UDK 27-9-736"14"(497.5Zagreb)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 15. 3. 2012.

Prihvaćeno za objavljivanje: 1. 6. 2012.

NAČINI STJECANJA KANONIKATÂ ZAGREBAČKOG KAPTOLA U 14. STOLJEĆU

Marko JERKOVIĆ, Zagreb

Na temelju zajedničkog životopisa stotinu i šestorice zagrebačkih kanonika i kandidata za kanoničku čast, istraživanje razmatra mehanizme stjecanje kanonikata Zagrebačkog kaptola tijekom 14. stoljeća. Budući da je Papinska kurija u tome razdoblju u većoj mjeri uspjela primijeniti svoju ideju o »punini moći« u sustavu dodjeljivanja katedralnih časti, posebna je pozornost usmjerena istraživanju odnosa između svećenstva zainteresiranog za prebendu Zagrebačkog kaptola i središnje institucije zapadnog kršćanstva. U tom kontekstu rad donosi rekonstrukciju puta koji je pojedini kandidat trebao proći do stjecanja prebende. Nakon razmatranja uloge Papinske kurije, rad istražuje položaj biskupskog prava na kolacioniranje odnosno kraljevog patronskeg prava u sustavu dodjele katedralnih kanonikata.

KLJUČNE RIJEČI: *Zagrebački kaptol, kanonikati, 14. stoljeće, suplike, papine provizije, Papinska kurija, kolacioniranje, ius patronatus, zagrebački biskup, ugarsko-hrvatski kralj, zajednički životopis (prozopografija).*

Uvod

Put do prebende Zagrebačkoga katedralnog kaptola nije bio isti za svakog svećenika u 14. stoljeću. Tražeći odgovarajuću crkvenu čast koja bi u potpunosti odgovarala njegovim ambicijama i koja bi mu osigurala dostatne prihode, svaki se klerik našao u međuprostoru različitih srednjovjekovnih prava koja su zrcalila vjerske, društvene i političke interese crkvenih i svjetovnih centara moći. Slijedeći tragove u izvorima o srednjovjekovnim klericima, njihovoj potrazi za kaptolskim prebendama i snalaženju u kompliciranome nadarbinskom sustavu, zapadnoeuropska historiografija već duže vrijeme, a posebno u zadnjih

tridesetak godina, pokazuje veliko zanimanje za problematiku načina stjecanja kanonikata i društvene povijesti crkvenih institucija.¹ Historiografija pak o Zagrebačkom kaptolu, zbog zanimanja povjesničara za druga istraživačka pitanja,² nije se bavila tom problematikom, zbog čega se otvaraju velike mogućnosti potpuno novog tipa istraživanja zagrebač-

¹ U takvim istraživanjima prednjači njemačka historiografija, posebno skupina povjesničara okupljenih oko Njemačkoga povijesnog instituta u Rimu. Njihov projekt pod nazivom »Repertorium Germanicum« stavlja naglasak na promatranje utjecaja središnje crkvene institucije, Rimske kurije, na biskupije Svetoga Rimskog Carstva u srednjem vijeku. Istraživanja u sklopu toga projekta rezultirala su izdavanjem brojnih studija među kojima valja izdvojiti: Brigide SCHWARZ, »Klerikerkarrieren und Pfründenmarkt. Perspektiven einer sozialgeschichtlichen Auswertung des Repertorium Germanicum«, *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* (dalje: *QFIAB*), sv. 71/1991., str. 243–265; ISTA, »Römische Kurie und Pfründenmarkt im Spätmittelalter«, *Zeitschrift für Historische Forschung*, sv. 20/1993., str. 129–152; Andreas MEYER, »Der deutsche Pfründenmarkt im Spätmittelalter«, *QFIAB*, sv. 71/1991., str. 266–279. ISTI, »Zürich und Rom. Ordentliche Kollatur und päpstliche Provisionen am Frau- und Grossmünster 1316–1523«, Tübingen, 1986.; Erich MEUTHEN, »Auskünfte des Repertorium Germanicum zur Struktur des deutschen Klerus im 15. Jahrhundert«, *QFIAB*, sv. 71/1991., str. 280–309; Thomas WILLICH, *Wege zur Pfründe. Die Besetzung der Magdeburger Domkanonikate zwischen Ordentlicher Kollatur und Päpstlicher Provision 1295–1464*, Rim, 2005.; potom skupinu radova u zborniku: *Kurie und Region. Festschrift für Brigide Schwarz zum 65. Geburtstag*, (ur. Brigitte FLUG, Michael MATHEUS, Andreas REHBERG), Wiesbaden, 2005. itd. Možda je i najbolji primjer istraživanja društvene povijesti kaptolâ studija Andreasa Rehberga o rimskim kaptolima Sv. Ivan Lateranski i Santa Maria Maggiore: Andreas REHBERG, *Die Kanoniker von S. Giovanni in Laterano und S. Maria Maggiore im 14. Jahrhundert. Eine Prosopographie*, Tübingen, 1999. Ta je skupina povjesničara utjecala i na pokretanje sličnih istraživanja u drugim europskim historiografijama. Ilustracije radi, među sve brojnijim studijama u sklopu kojih se promatra stjecanje kanonikata izdvojimo onu o engleskim svjetovnim kanonicima: David LEPINE, *A Brotherhood of Canons Serving God: English Secular Cathedrals in the Later Middle Ages*, Woodbridge, 1995.; o portugalskim kanonicima u zborniku *Carreiras Eclesiásticas no Occidente Cristão (séc XII–XIV). Ecclesiastical Careers in Western Christianity (12th–14th c.)*, Lisabon, 2007.; o pečuškim kanonicima: Tamás FEDELES, *A pécsi székeskáptalan személyösszetétele a késő középkorban (1354–1526)* [Članovi Pečuškoga stolnog kaptola u kasnome srednjem vijeku (1354–1526)], Pečuh, 2005.; ili pak studiju o stjecanju crkvenih nadarbina u dalmatinskim biskupijama: Jadranka NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine. Rimska kurija i Dalmacija u 15. stoljeću*, Split, 2007.

² U starijoj historiografiji prevladavalo je istraživanje Kaptola u kontekstu širih istraživanja Zagrebačke biskupije: Baltazar Adam KRČELIĆ, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, Zagreb, 1994. ili Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. V, Venecija, 1775., str. 317–602. U 19. stoljeću razna pitanja, od unutarnjeg uređenja i odnosa s Gradecom do gospodarskih, političkih, vjerskih, graditeljskih i društvenih pitanja, razmatrao je Ivan Krstitelj TKALČIĆ: Ivan Krstitelj TKALČIĆ, *Prvostolna crkva zagrebačka*, Zagreb, 1880.; ISTI, *Sbor prebendara prvostolne crkve zagrebačke (Historička razprava)*, Zagreb, 1884.; ISTI, *Ivan arciđjakon gorički. Domaći pisac u XIV. vijeku*, Zagreb, 1886.; ISTI, »Uvod«, u: *Povijesni spomenici slobodnog i kraljevskog grada Zagreba, Monumenta historica liberae et regiae civitatis Zagrabienensis* (dalje: MCZ), sv. I, Zagreb, 1889., str. I-CXCII. ISTI, »Zagreb u XV. vijeku«, MCZ II, Zagreb, 1894., str. I-CCXVIII. Prvi je podatke o zagrebačkim kanonicima pokušao sustavno prikupiti Ljudevit Ivančan: Ljudevit IVANČAN, *Podaci o zagrebačkim kanonicima*, Zagreb, 1912.–1924. (korišten strojopis u ARHIVU HAZU, II d 243/1.–3.). Ivančan je dio svojih istraživanja objavio u manjim ili opsežnijim studijama poput: Ljudevit IVANČAN, »Zagrebački kaptol (1093.–1932.)«, *Croatia sacra*, god. 2/1932., str. 161–275. Moderna historiografija o Zagrebačkom kaptolu naglasak je stavila na pitanja o strukturi Kaptola, njegovim povlasticama, osnutku Kaptola, kaptolskim vlastelinstvima, dok se u zadnje vrijeme dio radova bavio i djelovanjem Zagrebačkog kaptola u svojstvu vjerodostojnoga mjesta te životopisima pojedinih kanonika. Izdavajuju se: Radovan GAJER, »Posjedi Zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st.«, *Radovi. Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest*, 11/1978., str. 5–102; Nada KLAIĆ, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982.; Ante GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli. Loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske*, Zagreb, 2001.; Nella LONZA, »Blasius of Moravče, a Fifteenth-century Canon of Zagreb and his Legal Manuscripts«, u: Pavel KRAFL (ur.), *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, Prag, 2008., str. 444–455. Djelovanjem Kaptola u svojstvu vjerodostojnog mjesta u kontekstu drugih ili širih istraživanja bavili su se i: Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, »Nostrum et regni nostri registrum. Srednjovjekovni arhiv Ugarsko-hrvatskog kraljevstva«, *Arhivski vjesnik*, god. 51/2008., str. 237–257; Mladen ANČIĆ, »Splitski i Zadarski kaptol kao vjerodostojna mjesta«, *Fontes – izvori za hrvatsku povijest*, 11/2005., str. 11–77.

ke kanoničke zajednice. Uvid u tu problematiku daju životopisi zagrebačkih kanonika i kandidata za katedralnu crkvenu čast jer izvori iz toga stoljetnog razdoblja donose podatke o načinu stjecanja zagrebačkih kanonikata za ukupno stotinu i šest klerika.³ Brojka od 106 kanonika i kandidata za stjecanje zagrebačkog kanonikata u 14. stoljeću predstavlja optimalnu kvantitativnu odrednicu za prozopografsko istraživanje, odnosno istraživanje zajedničkog životopisa zagrebačke katedralne svećeničke zajednice. Prozopografija je istraživanje zajedničkih pozadinskih karakteristika neke skupine povijesnih aktera, tako da se kolektivno istražuju njihovi životopisi, a ta se metoda u suvremenoj historiografiji redovito primjenjuje u istraživanjima i dijecezanskoga i redovničkoga svećenstva.⁴ Prozopografska istraživanja životopisâ svećenika zainteresiranih za prebendu Zagrebačkog kaptola razjašnjavaju vrlo važna pitanja o načinu stjecanja katedralnih nadarbina – prije svega, ona otkrivaju o kojim je institucijama ovisilo stjecanje zagrebačkih kanonikata, kao i mehanizme i procedure koji su oblikovali svakodnevicu srednjovjekovnoga kanoničkog društva u potrazi za dobrim radnim mjestom i nužno potrebnim sredstvima za život.

Jer imati *beneficium ecclesiasticum*, odnosno crkvenu nadarbinu, u srednjem je vijeku značilo posjedovati crkvenu čast i od nje ubirati prihode. Kaptolska crkvena nadarbina uključivala je kanonikat kao duhovni naslov i prebendu kao izvor prihoda, pri čemu je kanonikat svećeniku osiguravao mjesto u kaptolskom zboru, dok je prebenda bila materijalna osnovica njegove egzistencije.⁵ Zagrebački katedralni kaptol svećenicima je nudio trideset i dvije kaptolske crkvene nadarbine, odnosno kanonikata s prebendom, s time da sve kaptolske časti nisu donosile iste prihode, a svi kanonici nisu bili jednaki po svojem položaju i obvezama u Kaptolu. Kako je Zagrebački kaptol od osnutka krajem 11. stoljeća bio uklobljen u ugarsko crkveno uređenje, i razvoj njegove unutarnje organizacije slijedio je šire trendove strukturiranja kaptolâ toga crkvenog područja.⁶ Hijerarhija te institucije

³ Brojka od 106 klerika odnosi se, dakle, samo na one klerike o kojima doznajemo na koji su način stekli kanonikat. Izvori pak iz 14. stoljeća daju podatke o mnogo većem ukupnom broju članova Kaptola ili natjecatelja za kanonikat. Vrela, naime, donose podatke o ukupno 284 klerika koji su bili kanonici Zagrebačkog kaptola ili su bili samo kandidati za mjesto u Kaptolu i 80 članova Kaptola koje nalazimo u službi prebendara nižeg katedralnoga pomoćnog svećenstva.

⁴ Definiciju prozopografije donosi: Lawrence STONE, »Prosopography«, *Daedalus – Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, vol. 100/1971., str. 46. O toj metodi vidi i: T. F. CARNEY, »Prosopography: Payoffs and Pitfalls«, *Phoenix – the Journal of the Classical Association of Canada*, vol. XXVII/1973., str. 156–179; Neithard BULST, »Zum Gegenstand und zur Methode von Prosopographie«, u: *Medieval Lives and the Historian. Studies in Medieval Prosopography* (ur. Neithard BULST i Jean-Philippe GENET), Michigan, 1986., str. 1–16. O toj metodi u okvirima razvoja kvantitativnih metoda u povijesnim istraživanjima: Peter BURKE, *History and Social Theory* (2. izdanje), Polity Press, 2005., str. 38. Na širu primjenu u prozopografiji u istraživanjima iz crkvene povijesti upozorava: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 9–10; ISTA, »... tibi qui ut asseris, de nobili genere ex utroque parente procreatus existis, auctoritate presentium indulgemus... Plemstvo i crkvena karijera u papinskim dokumentima 15. stoljeća«, u: *Izabrane teme iz hrvatske povijesti. Zbornik radova* (ur. Suzana MILJAN & Marko JERKOVIĆ), Biblioteka DIES HISTORIAE, knj. 2, Zagreb, 2007., str. 155.

⁵ O tome što je kanonikat, a što prebenda: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 107.

⁶ Pod ugarsko crkveno uređenje spadale su one biskupije Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva koje su bile sufraganske dijeceze ugarskih nadbiskupa: ostrogonskog i kaločkog (kaločko-bačkog). Zagrebačka je biskupija od osnutka krajem 11. stoljeća bila sufraganska dijeceza ostrogonskog metropolita, ali je tijekom 12. stoljeća potpala pod kaločko-bačkog. Usp. Franjo ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7.–20. st.)*, Zagreb, 1996., str. 120; ISTI, »Crkva u hrvatsko-ugarskim odnosima«, *Vjesnik HAZU*, god. 11/2002., br. 1–4, str. 74–75; Stanko ANDRIĆ, »Upravna zasebnost i društvene osobito-

konačno je normirana u prvoj polovini 14. stoljeća proglašenjem kaptolskih Statuta (prva redakcija 1334., a druga oko 1354. godine).⁷ Iz toga je opsežnog izvora vidljivo kako je u Zagrebačkom kaptolu bilo nekoliko skupina kaptolskoga svećenstva. Na čelu Kaptola stajalo je pet dostojanstvenika, a to su bili prepozit, lektor, kantor i prepozit kolegijalnoga Čazmanskog kaptola. Poslije kanonika-dostojanstvenika, koji su upravljali kanoničkom zajednicom i ujedno bili najviši sloj dijecezanskog svećenstva nakon biskupa, slijedili su kaptolski članovi koji su uz kanonikat posjedovali i arhidakonsku čast. U Zagrebačkom je kaptolu bilo deset arhidakona (katedralni, dubički, komarnički, gorički, kalnički, vaškanski, čazmanski, bekšinski, varaždinski i vrbovečki), a njihova je glavna zadaća bila sudska, pastoralna i administrativna uprava nad arhidakonatima Zagrebačke biskupije. Poslije toga srednjeg sloja kaptolskog svećenstva slijedio je kustos, čije su temeljne obveze bile brinuti se za katedralu i njezino materijalno blago. Nakon kustosa, u hijerarhiji Zagrebačkog kaptola slijedilo je šesnaest jednostavnih kanonika.⁸ Premda izbor niti jednog od tih kaptolskih službenika u 14. stoljeću nije podlijegao strogom automatizmu, na temelju životopisâ svećenika koji su se natjecali za zagrebački kanonikat doznajemo kako je u tome razdoblju dodjela kanonikata ovisila ponajprije o Papinskoj kuriji, a zatim i o još dvije institucije – zagrebačkom biskupu i ugarsko-hrvatskom kralju. Čitava je procedura stjecanja kanonikata nerijetko podrazumijevala kontakt svećenika s dvije ili pak sve tri institucije, ali je čak i u slučajevima stjecanja kaptolskih mjesta preko zagrebačkog biskupa ili ugarsko-hrvatskog kralja, u 14. stoljeću konačnu potvrdu o imenovanju kandidata na kaptolsku čast davao vrhovni svećenik zapadnog kršćanstva.

Papino providiranje

Najbolje mogućnosti stjecanja kanoničke časti Zagrebačkoga katedralnog kaptola u 14. stoljeću svećeniku su se otvarale stupanjem u kontakt sa središnjom institucijom zapadnog kršćanstva – Papinskom kurijom. Papina dodjela kanonikata proizlazila je iz općeg prava na providiranje kandidata na crkvene nadarbine, koje je jasnije definirano tijekom 12.–13. stoljeća.⁹ Sustav dodjele crkvenih časti ovisan ponajprije o papi počivao je na opravdanju uokvirenom u sintagmu *plenitudo potestatis*, odnosno u ideju o papinom suverenom upravljanju svećenstvom, crkvenim imanjima, приходima i službama. Pravo dodjeljivanja crkvenih časti na temelju tako formulirane ideje o »punini moći« prvi je za sebe zatražio

sti srednjovjekovne Slavonije«, u: *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.–1918.*, Zbornik radova (gl. ur. Milan KRUHEK), Zagreb, 2004., str. 91.

⁷ Statute je objavio Ivan Krstitelj TKALČIĆ kao drugi svezak zbirke izvora pod nazivom *Povijesni spomenici zagrebačke biskupije (Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis)*, Zagreb, 1874. godine (dalje: MHEZ II).

⁸ O položaju članova Kaptola, njihovim obvezama i приходima podatke donosi treći dio kaptolskih Statuta: MHEZ II, str. 74–99. Usp. u historiografiji: I. TKALČIĆ, »Uvod«, str. CXVII–CXX; Nada KLAIĆ, *Zagreb u srednjem vijeku*, str. 407–410; Andrija LUKINOVIĆ, *Zagreb – devetstoljetna biskupija*, Zagreb, 1995., str. 41–42; Ante GULIN, »Srednjovjekovni Zagrebački kaptol (utemeljenje, ustroj, javna djelatnost)«, u: *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094.–1994.: zbornik u čast kardinala Franje Kuharića* (ur. Antun ŠKVORČEVIĆ), Zagreb, 1995., str. 133–152; ISTI, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, str. 40–56.

⁹ O razvoju papinske upravne moći prije 14. stoljeća vidi opširno: Walter ULLMAN, *The Growth of Papal Government in the Middle Ages. A Study in the ideological relation of clerical to lay power*, London, 1955.

papa Inocent III. (1198.–1216.), stvarni utemeljitelj papinske monarhije, a to će ideološko opravdanje papine uloge u nadarbinskom sustavu u sve većoj mjeri primjenjivati pape 14. stoljeća.¹⁰ Dodjela katedralnih prebendi također je pripadala sferi papina providiranja. Kanonski su stručnjaci, naime, tijekom razvijenoga srednjeg vijeka stvorili hijerarhijski sustav crkvenih nadarbina prema kojem su kanonikati bili *beneficia minora*, odnosno pripadali su redu tzv. malih crkvenih nadarbina, što je značilo da su ih kandidatima imale pravo dodijeliti više crkvene instancije.¹¹ Takvo je poimanje kanonikata značilo da je dodjela tih crkvenih nadarbina bila prije svega u nadležnosti pape, a potom i nadbiskupâ i biskupâ. Pravo na dodjelu zagrebačkih kanoničkih časti, prema tome, osim papi pripadalo je i zagrebačkim biskupima te kaločko-bačkim metropolitima. Izvori, međutim, pokazuju da pravo lokalnih crkvenih velikodostojnika na dodjelu zagrebačkih katedralnih časti tijekom 14. stoljeća nije primjenjivano neovisno o papi, nego je bilo uklopljeno u širi sustav papina providiranja. U tome kontekstu postaje razumljiv podatak da je svih stotinu i šest svećenika za koje dobivamo podatke o načinu stjecanja zagrebačkog kanonikata u jednom trenutku stupilo u kontakt s Papinskom kurijom kako bi steklo kaptolske nadarbine te dobilo potvrde posjeda nad kanonikatom ili uplate potrebne pristojbe radi imenovanja na kanoničko mjesto.

Nastojanja oko potpune kontrole katedralnih zagrebačkih časti rezultat su kontinuirane centralizirajuće politike papinstva, koja je u 14. stoljeću ušla u svoju zrelu fazu, posebno za vrijeme Petrovih nasljednika iz razdoblja »avignonskog papinstva« (1309.–1378.). Tada se, naime, papinska monarhija razvila u »sophisticiranu administraciju, mašineriju svjetovnog, hiperfiskalnog i vojničkog stila«,¹² koja je nastojanjima oko stvaranja birokratskoga savršenstva težila ka što čvršćem vezivanju europskoga svećenstva uz središnju instituciju zapadnoga kršćanstva. Takve težnje u razvoju Papinske kurije najbolje su vidljive upravo u kompleksnoj administrativnoj proceduri dodjele kanonikata koju je svećenik morao ispoštovati. Na temelju životopisâ kandidata koji su se natjecali za zagrebački kanonikat pokazuje se kako je idealni scenarij stjecanja korskoga mjesta podrazumijevao tri temeljna postupka: supliciranje za željeni kanonikat, stjecanje papine provizije odnosno bule o imenovanju na kaptolsku čast i realizaciju provizije, odnosno ulazak u posjed kanonikata. No iz istih je životopisa vidljivo da je procedura koja je uključivala sva tri postupka zahtijevala mnogo energije, poznanstava, financijskih sredstava i pravodobnih informacija, ali i da nije uvijek jamčila pozitivan ishod svećeniku koji je nastojao doći do kaptolskoga mjesta. O kompleksnosti procedure stjecanja zagrebačke kaptolske časti i teškoćama s kojima su se svećenici pritom suočavali svjedoči gotovo svaki promatrani životopis, no ovdje valja

¹⁰ O papinome opravdanju svoje političke i crkvene moći na temelju ideje o »punini moći« više: Geoffrey BARRACLOUGH, *The Medieval Papacy*, Norwich, 1968., str. 114. Usp. i: D. LEPINE, *A Brotherhood of Canons*, str. 28–32. Za ovo pitanje još je uvijek početna točka klasična studija o papinim provizijama Geoffreya BARRACLOUGHA, *Papal Provisions. Aspects of Church History – Constitutional, Legal and Administrative in the Later Middle Ages*, Oxford, 1935. O oblikovanju Papinske Države u pravu srednjovjekovnu monarhiju detaljno: Colin MORRIS, *The Papal Monarchy. The Western Church from 1050 to 1250*, Oxford, 1989.

¹¹ O definiciji i raspodjeli nadarbina s obzirom na razne kriterije više: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 101–107.

¹² Daniel WILLIMAN, »Schism within the Curia: The Twin Papal Elections of 1378«, *Journal of Ecclesiastical History*, vol. 59/2008., br. 1, str. 30.

izdvojiti jedan primjer, onaj Luke Aleksijeva, klerika iz Transilvanske biskupije. On je 15. rujna 1342. podnio zahtjev papi Klementu VI. (1342.–1352.) za stjecanjem zagrebačke lektorske časti, koja se ispraznila nakon što je dotadašnji lektor Jakov Šimunov napredovao u crkvenoj hijerarhiji stekavši prepozitsko dostojanstvo u Bačkome metropolitanskom kaptolu.¹³ Zahtjev papi upućen je preko osobitog tipa isprave, *supplicae*, čija će šira uporaba u 14. stoljeću zrcaliti i nove trendove u odnosima između Papinske kurije kao centra i europskih biskupija. Suplike su, naime, bile isprave u kojima su zabilježene molbe papi za dodjeljivanjem crkvenih nadarbina, kao i drugih različitih milosti.¹⁴ Svećenici su u svojoj suplici navodili sve relevantne podatke o sebi: ime, prezime, podrijetlo, akademsku titulu ako su je stekli, stupanj zaredenja, crkvene časti koje su tom trenutku posjedovali i, ono što je najvažnije, naziv željene crkvene časti. Ako bi papa odobrio supliku, kandidat se mogao upustiti u daljnje natjecanje za kanonikat. Drugim riječima, supliciranje je, čak i uz papino odobrenje, bilo tek početni korak, odnosno sâmo je pokretalo proceduru stjecanja kanonikata. Transilvanski klerik Luka Aleksijev je, dobivši papin pozitivan odgovor na zahtjev za zagrebačkim lektoratom, od pape trebao primiti i bulu o imenovanju na željenu lektorsku čast. Kako izvori pokazuju, Lukina su nastojanja urodila uspjehom jer je taj klerik od pape Klementa VI. stekao proviziju kojom mu je dodijeljen lektorat, i to na isti dan kada je podnio zahtjev u vidu suplike.¹⁵ Stjecanjem potrebne papine isprave, provizije, natjecanje Luke Aleksijeva ispunilo je sve potrebne preduvjete za uspješno stjecanje lektorskog mjesta u Zagrebačkom kaptolu. Njegov je uspjeh još veći kada se uzme u obzir da se podnošenje suplika i izdavanje papinih provizija vršilo centralizirano u Kuriji. Drugim riječima, da bi svećenici uputili zahtjev za stjecanjem kanonikata i zatim primili proviziju, oni su morali ili osobno otići u Kuriju ili pak imati pravnog zastupnika ili zaštitnika na papinu dvoru. Budući da suplika Luke Aleksijeva ne donosi podatak o njegovu pravnom zastupniku, može se zaključiti kako je taj klerik sredinom rujna 1342. sam otišao u Kuriju,

¹³ Supliku vidi u: Árpád BOSSÁNYI, *Regesta supplicationum*, sv. I, Budimpešta, 1916. (dalje: RS) dok. 6, str. 4–5. Bossányi prenosi supliku koja se nalazi u Tajnome vatikanskom arhivu (minuskule) u Registru suplika (dalje: ASV, Reg. Suppl.), tom. I na foliju 332. Ista je molba u vidu suplike zabilježena i u: ASV, Reg. Suppl. tom. I, f. 206v. Avignon, 1342. 15. rujna. Ta se suplika u nekoliko detalja razlikuje od one koju je objavio Bossányi. Stoga je donosimo u cijelosti: *Significat Sanctitati Vestre humilis orator vester Lucas Alexi clericus Transilvanensis diocesis in Vngaria quod nuper Sanctitatis Vestre eadem volens Jacobo Symonis tunc lectori ecclesie Zagrabiensis gratiam facere specialem, preposituram ecclesie Bachiensis tunc vacantem eidem Jacobo contulit et prouidit de illa, ac voluit et decreuit quod quamprimum idem Jacobus eiusdem prepositure pacificam foret possessionem adeptus, lectoriam siue lectoratum dicte Zagrabiensis ecclesie que dignitas esse dinoscitur, quam Sanctitas Vestra extunc vacare decreuit omnino dimictere teneretur. Supplicat igitur Sanctitati Vestre dictus Lucas quatenus sibi specialem gratiam facientes, lectoriam seu lectoratum predictis, si predicto uel alio quouis modo vacans ad presens uel cum preterquam per mortem dicti Jacobi vacare contigerit conferendam uel conferendum eidem Luce cum omnibus iuribus et pertinentiis suis donationi apostolice dignemini reseruare, cum inhibitione et decreto et clausula anteferri. Non obstante quod idem Lucas in communi pauperum forma de beneficio ecclesiastico cum cura uel sine cura ad collationem prepositi ecclesie Tytullensis litteras Vestras noscitur impetrasse cui impetrationi et eidem officium paratus est renuntiare cum lectorie seu lectoratus predictis possessionem fuerit pacificam assecutus. Et cum ceteris non obstantibus et clausulis opportunis certis sibi super hoc executoriis deputatis. Fiat. R. Item supplicat quod transeat sine alia lectione. Fiat. R. Datum Auinione xvii Kalendas Octobris anno primo.*

¹⁴ O suplikama detaljnije u: Peter A. LINEHAN – Patrik N. R. ZUTSHI, »Fiat A: the Earliest Known Roll of Petitions Signed by the Pope (1307)«, *English Historical Review*, vol. CXXII/2007, br. 498, str. 998–1015; J. NERALIC, *Put do crkvene nadarbine*, str. 148–157.

¹⁵ MCZ I, dok. 180., str. 157.

tamo suplikom zatražio zagrebački lektorat, a potom isti dan od Apostolske kancelarije, središnjega administrativnog ureda Kurije, dobio željenu bulu o imenovanju. Nakon toga pravoga malog pothvata, Luka je s potrebnom dokumentacijom stigao u Zagreb, gdje su onda počeli problemi oko realizacije provizije. Naime, unatoč tome što je Luka Aleksijev posjedovao papinu proviziju od 1342. godine te je, prema tome, bio nominalni zagrebački lektor, on još 1344. godine nije ušao u stvarni posjed svoje crkvene časti. Tada je papi Klementu VI. ponovno uputio supliku kojom je zatražio dodjelu kanoničkog mjesta u Zagrebačkom kaptolu.¹⁶ U istoj je suplici Luka pojasnio kako već posjeduje lektorat, ali ga ne može stvarno uživati jer mu nedostaju kanonikat i prebenda katedralne institucije. Premda su zagrebačke dostojanstveničke časti uz sebe vezivale po jedno kanoničko mjesto, pa je, prema tome, Luka provizijom za lektorat automatski dobio i kanonikat, očito je izostanak navoda o ujedinjenosti lektorske i jedne kanoničke časti u suplikama izrastao u problem koji je dugo vremena sprječavao toga klerika u obnašanju njegove crkvene dužnosti. Unatoč papinu odobrenju i druge suplike, Lukini se problemi nisu riješili još do 1348. godine, jer je i tada bio bez kaptolskoga mjesta. Vidjevši da niti dvije suplike i jedna provizija nisu bile dovoljne za stjecanje lektorata, Luka je posegnuo za drugim rješenjem. Ovoga je puta preko svoga zaštitnika, kaločkoga nadbiskupa Stjepana, pokušao doći do kaptolske časti u katedralnom kaptolu njegove matične dijeceze. Za Luku je 19. lipnja 1348. metropolit Stjepan zatražio kanonikat s prebendom i dostojanstveničku čast u Transilvanskom kaptolu.¹⁷ Lukin povratak u domaću dijecezu ipak nije bio potreban jer je u konačnici stekao zagrebačko kaptolsko mjesto – u razdoblju od 1350. do 1352. godine nalazimo ga kao posjednika zagrebačkog kanonikata, prebende i obnašatelja lektorske časti.¹⁸

Razmatranje životopisa Luke Aleksijeva indikativno je za čitavo promatrano razdoblje jer ukazuje na nekoliko temeljnih procesa u postupku dodjele kanonikata. Prije svega, ustanovljeni komunikacijski kanali, kojih se trebalo pridržavati u procesu stjecanja kanonikata, izravno zrcale kurijalne pokušaje oko primjene ideje o papinoj apsolutnoj i univerzalnoj moći. Čak tri isprave preko kojih je Luka Aleksijev nastojao doći do zagrebačkog lektorata svjedoče da je u tome sustavu kao jedno od glavnih oruđa služilo podnošenje suplika i izdavanje provizija, odnosno kontroliranje administrativnih procedura. Na trend snažnije primjene papine punine moći u odnosima sa srednjovjekovnim svećenstvom posve jasno ukazuje i iznimno velik porast broja suplika u razdoblju papa iz »avignonskog razdoblja«. Molbe za katedralne prebende i nadarbine općenito u vrijeme pape Ivana XXII. (1316.–1334.) dosežu brojku od oko 65 000, pape Klementa VI. 90 000, a pape Inocenta VI. (1352.–1362.) 30 000.¹⁹ Pontifikat pape Klementa VI. s pravom se može označiti kao ključan u razvoju sustava supliciranja budući da se već prvom godinom njegova upravljanja Katoličkom crkvom počeo sustavno voditi registar suplika u koji su upisivane kopije mol-

¹⁶ RS, dok. 164., str. 86.

¹⁷ RS, dok. 375., str. 185.

¹⁸ Dokumente vidjeti u: Tadija SMIČIKLAS et al., *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje: CD), sv. XI, Zagreb, 1913., dok. 429., str. 563–565; i Vilmos FRAKNÓI, *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* (dalje: MVH), sv. I/1, Budimpešta, 1881. [reprint 2000.], str. 445.

¹⁹ Podatci su preuzeti iz: Walter ULLMAN, *A Short History of the Papacy in the Middle Ages*, London, 1972., str. 287.

bi upućenih papi.²⁰ Osim toga, ako se uzme u obzir činjenica da se podnošenje zahtjeva podnosilo u samoj Kuriji, tada te brojke dobivaju dodatnu težinu – papinski je dvor očito u samo pedesetak godina postao stjecište duhovnih lica koja su nastojala doći do svoga »radnoga mjesta«.²¹ Time je Kurija s jedne strane izravno primjenjivala svoj autoritet u postupku dodjele crkvenih časti, dok je s druge strane ukorjenjivala modele patronskih odnosa u Katoličkoj crkvi. Luka Aleksijev je, naime, svoju treću supliku uputio preko kaločkog nadbiskupa, svoga zaštitnika u Kuriji, a sličnim će se modelom svećenici kandidati za kanonikate redovito služiti tijekom čitavoga 14. stoljeća kako bi stekli željene crkvene časti. Na to jasno i nedvosmisleno ukazuje primjer pečuškog klerika Ladislava, sina ugarskoga palatina Nikole iz obitelji Zsámboki. Taj klerik, izdanak plemićke obitelji,²² već je prije 1345. godine posjedovao kanonikat Pečuškog kaptola i rezervaciju dostojanstveničkog mjesta u Ostrogonskom kaptolu. Tada je Ladislav, međutim, bio i kapelan Ivana de Convenisa, kardinala biskupa s titularnom crkvom Porta i sv. Rufine.²³ Kada se ispraznilo mjesto čazmanskog prepozita u Zagrebačkom kaptolu, upravo je navedeni kardinal Ivan u ime svoga kapelana Ladislava od pape Klementa VI. zatražio ispraznjeno dostojanstveničko mjesto u Zagrebačkom kaptolu. Kardinal je tu supliku uputio 4. ožujka 1345., a na isti taj dan Ladislav Nikolin dobio je i papinu proviziju za željenu crkvenu dužnost.²⁴ Nedvojbeno je baš prednost boravka u kardinalovoj kapeli Ladislavu omogućila da dobije snažnu podršku prilikom stjecanja kaptolske časti. Takvo oblikovanje sustava u sklopu kojega će se sve više inzistirati na patronskom odnosu između viših i nižih crkvenih djelatnika, odnosno u kojem će za stjecanje željenoga katedralnog mjesta biti potrebno imati snažnog i utjecajnog zaštitnika, stvorit će u crkvenim odnosima paradigmu koja će dominirati u odnosima između centra i lokalnih biskupija sve do kraja srednjovjekovnoga razdoblja.

Centralizacija postupaka dodjele zagrebačkih kanonikata prije velikoga zapadnoga crkvenog raskola, koji je započeo 1378. godine, najvidljivija je za onih avignonskih papa, za čijega je pontifikata došlo i do snažnog porasta broja suplika. Papa Inocent VI. izdao je 28%, a pape Ivan XXII. i Klement VI. po 16% provizija na mjesta u Zagrebačkom kaptolu. Zajedno su, dakle, ta trojica avignonskih papa izdali ukupno 60% svih provizija kandidatima za zagrebački kanonikat. Nadalje, naglasimo da je najviše provizija, čak 38%, sa-

²⁰ O jačanju položaja papinstva i njegova autoriteta za vrijeme Klementa VI. više: Diana WOOD, *Clement VI: the pontificate and ideas of an Avignon pope*, Cambridge, 1989.

²¹ Taj se proces posebno intenzivirao krajem 14. i u 15. stoljeću, na što upozorava: B. SCHWARZ, »Klerikerkarrieren und Pfründenmarkt«, str. 243–265. Usp. i: A. MEYER, »Der deutsche Pfründenmarkt im Spätmittelalter«, str. 266–279.

²² Podrijetlom je bio iz ugarske plemićke obitelji Zsámboki, koja se još nazivala i Gilétfi (ogranak plemićkog roda Smaragdus). Pál ENGEL, *Középkori Magyar genealógia [Srednjovjekovna ugarska genealogija]*, Budimpešta, 2001. (CD-ROM izdanje), pojam »Smaragdus nem 2. tábla: Gilétfi (Zsámboki)«.

²³ Ivan de Convenis bio je do 1317. nadbiskup Toulouse, da bi 1327. godine bio promoviran na mjesto kardinala prezbitera s titularnom crkvom sv. Vitala. U hijerarhiji je napredovao 1331. godine, kada je promoviran u red kardinala biskupa, dobivši titularnu crkvu Porta i sv. Rufine. Conrad Eubel navodi kako je taj kardinal umro 1344. ili pak 1348. godine. Usp. Conrad EUBEL, *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita*, sv. 1, Münster, 1913. (dalje: HC I), str. 37, 48, 488. Kardinal Ivan ipak je umro nakon 1344., odnosno 1348. godine, jer ga u ispravama nalazimo još 20. listopada 1345. Tada je uputio supliku papi Klementu VI. tražeći kanonikat Zagrebačkog kaptola za klerika Nikolu Ivanova iz Koprivnice. ASV, Reg. Suppl., tom. 10, f. 70v. Avignon, 1345. 20. listopada.

²⁴ CD XI, dok. 145., str. 192–193.

čuvano iz vremena pontifikata Bonifacija IX. (1389.–1404., postotak se odnosi na razdoblje pontifikata do 1400. godine). Tako visok postotak provizija iz vremena Bonifacija IX. možemo zahvaliti činjenici da je za njegova pontifikata napravljena nova velika kurijalna administrativna reforma, jer je započeto vođenje Lateranskog registra, kojim je poboljšano sustavno bilježenje izdanih provizija.²⁵ Unatoč tome što je posve opravdano za pretpostaviti kako dobar dio provizija, zbog najrazličitijih mogućih razloga i povijesnih okolnosti, nije sačuvan, zbog čega niti statističke podatke ne treba uzeti kao bezrezervno točne, ipak je indikativno kako je upravo iz vremena pontifikata najsnažnijih reformatora Papinske kurije ostalo sačuvano najviše provizija. No mnogo više nego u statističkim trendovima, nastojanja papinstva oko formiranja snažnoga upravnog središta o kojem će u potpunosti ovisiti dodjela kanonikata vidljiva su u sadržajnim razinama provizija za zagrebačke kanonikate. Analizom tih provizija pokazuje se jedna vrlo zanimljiva karakteristika – formulacije, naime, koje su pape koristili prilikom dodjele kanonikata nisu uvijek jednake.²⁶ Provizija izdana Luki Aleksijevu 1342. godine izdana je, vidjeli smo, nakon promocije prethodnika na bolje hijerarhijsko mjesto u drugome kaptolu. Sličan je i slučaj Petra Henrikova *de Olsna*, breslauškog klerika. On je 1358. godine od pape Inocenta VI. zatražio kanonikat i prebendu u Zagrebačkom kaptolu kada je kaptolsko mjesto ispražnjeno promocijom prethodnog uživatelja kanonikata, prije spomenutog Ladislava, sina palatina Nikole iz obitelji Zsámboki, na Vesprensku biskupiju.²⁷ Iste je godine Petar Henrikov i stekao kanonikat papinom provizijom.²⁸ S druge strane, Benediktu Šokcu kanoničko je mjesto i prebenda u Zagrebačkom kaptolu dodijeljena provizijom pape Bonifacije IX. 1398. godine nakon smrti prethodnog kanonika Blaža Lupova iz Dubice.²⁹ Ovim je primjerima zajedničko to što su provizije dodijeljene nakon ispražnjenja kaptolskog mjesta, odnosno pošto je prethodnik ostao bez kanoničkog mjesta. Takav tip provizija, izdanih po ispražnjenju kaptolske časti, nazivamo izravnim provizijama. Te papine bule trebale su kandidatu jamčiti siguran ulazak u posjed kanonikata, budući da je mjesto bilo ispražnjeno, odnosno nije postojala kanonska prepreka stjecanju korskoga mjesta. No kako je i primjer Luke Aleksijeva pokazao, čak ni izravne provizije nisu automatski osiguravale stvaran ulazak u posjed kanonikata, zbog čega su Papinska kurija i kandidati za kanonikate nužno

²⁵ O najvažnijim registrima, vatikanskom, avignonskom i lateranskom, vidi detaljnije: Jadranka NERALIĆ, »Ut matrimonium libere et licite contrahere possint – Papal 14th and 15th century matrimonial dispensations«, u: Alexander BUCZYNSKI, Milan KRUEK, Stjepan MATKOVIĆ (prir.), *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić*, Zagreb, 2003., str. 38–43. Općenito o Tajnome vatikanskom arhivu, njegovu uređenju, razvoju i građi za hrvatske krajeve, vidi: Jadranka NERALIĆ, *Priručnik za istraživanje hrvatske povijesti u Tajnom vatikanskom arhivu od ranog srednjeg vijeka do sredine XVIII. stoljeća. Schedario Garampi*, sv. 1.–2., Zagreb, 2000. Ta je publikacija objavljena u dva sveska, a pregled povijesti Tajnoga vatikanskog arhiva autorica donosi u sv. I, str. 4–90. U nastavku prvog sveska i u čitavome drugom svesku autorica donosi kritičku ediciju Garampijeva skedarija. O Tajnome vatikanskom arhivu još i: Slavko KOVAČIĆ, »Tajni vatikanski arhiv i ostali papinski arhivi«, *Croatia christiana periodica*, god. 7/1983., br. 11, str. 1–31.

²⁶ Na varijacije u formulama sadržanima u papinim provizijama upozoravaju: D. LEPINE, *A Brotherhood of Canons*, str. 29; J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 148.

²⁷ CD XII, Zagreb, 1914., dok. 352., str. 458. Ladislava, sina palatina Nikole, 1357. godine nalazimo kao izabranoga vesprenskog biskupa u ispravi Inocenta VI., a kao vesprenskog biskupa 27. ožujka 1358. Na toj časti ostao je do smrti prije 27. listopada 1372. CD XII, dok. 302., str. 403; HC I, str. 524.

²⁸ CD XII, dok. 352., str. 458; dok. 353., str. 458–459.

²⁹ Andrija LUKINOVIĆ, *Povijesni spomenici zagrebačke biskupije. Monumenta historica episcopatus Zagrabensis*, sv. V, Zagreb, 1992. (dalje: MHEZ V), dok. 54., str. 65.

morali modificirati način komunikacije. Tako osim izravnih, među provizijama nalazimo i one kojima su pape svećenicima dodatno potvrđivali posjed kanonikata, u slučaju da je kandidat takvu potvrdu zatražio radi osiguranja položaja ili jednostavno kako bi stekao potrebnu službenu ispravu ako prethodno nije ispoštovana valjana pravna procedura. S druge strane, nastojeći ostvariti što bolju zaštitu prilikom natjecanja za kanonikat, kandidati su se okretali zagrebačkim biskupima ili pak ugarsko-hrvatskim kraljevima, što je svoj odraz također našlo u papinim provizijama. Zasebnu, naime, podskupinu potvrđenih provizija čine one papine bule kojima su vrhovni svećenici koristili pravo providiranja kako bi pravno sankcionirali dodjelu kanonikata koju su već prije učinili kralj, zagrebački biskup ili pak obje institucije. O odnosu između papina prava providiranja i nastojanja biskupa i kralja da primijene svoja prava ordinarija, odnosno patrona, u sustavu dodjele zagrebačkih kanonikata bit će riječi u sljedećim poglavljima, a ovdje se valja okrenuti jednoj zasebnoj skupini papinih provizija, koje su s vremenom postale najtraženijom vrstom isprava. Osim izravnim i potvrđenim provizijama, unutar okvira primjene papina prava na providiranje postojao je još jedan način stjecanja zagrebačke kanoničke časti. Pape su u 14. stoljeću svećenstvu zainteresiranom za zagrebačke kanonikate izdavali i *gratiae expectativae*, odnosno provizije koje su kandidatima osiguravale *canonicatum sub expectatione prebende*.³⁰ Za razliku od izravnih provizija, koje su kandidatima izdavane nakon ispražnjenja mjesta u kaptolu, *gratiae expectativae* svećenstvu su davale pravo na natjecanje za kanonikat u budućnosti. Glavni razlog razvoju sustava dodjele papinih rezervacija bila je nemogućnost kontrole nad ispražnjenjem zauzetih kaptolskih mjesta. Promatrajući životne priče kandidata za zagrebački kaptolski *stallum* pokazuje se kako je u 14. stoljeću temeljni problem predstavljalo to što su svećenici za stjecanje izravne provizije morali pričekati da se mjesto u kaptolu prethodno isprazni. Jer u papinim provizijama, u onim slučajevima gdje znamo razlog ispražnjenosti, smrt prethodnika navedena je u 55% slučajeva, a u uplatama za ispražnjene kanonikate (o tome tipu isprava vidi nastavak teksta) smrt se navodi u 67% slučajeva. Samo se u suplikama smrt kao razlog zbog kojeg se traži ispražnjeni kanonikat navodi u manjem postotku, tek u 7% slučajeva. Drugi razlog ispražnjenosti mjesta u Zagrebačkom kaptolu bila je promocija prethodnika na neko bolje mjesto u crkvenoj hijerarhiji. U provizijama je 30% svećenika dobilo posjed ili rezervaciju mjesta u Zagrebačkom kaptolu nakon što je prethodnik promoviran na mjesto biskupa, a njih 10% nakon promocije prethodnika na bolje mjesto u drugom kaptolu. Ukupno je, dakle, 40% svećenika dobilo proviziju u kojoj se kao razlog ispražnjenosti navodi promocija prethodnika. Promocija je u uplatama za ispražnjene kanonikate navedena u 33% slučajeva, dok se u suplikama navodi da su svećenici u 27% slučajeva tražili kanonikat nakon promocije prethodnika na neko bolje mjesto u hijerarhiji. Od ostalih razloga ispražnjenosti, provizije donose podatke o tek po jednome slučaju rezignacije prethodnika na službu u kaptolu i zamjene kanonikata. Prema tome, u 14. su stoljeću smrt i napredovanje u crkvenoj hijerarhiji bili glavni razlozi ispražnjenosti mjesta u kaptolu. To je konkretno značilo da je svaki kandidat za zagrebačku kaptolsku čast prije zahtjeva za papinom izravnom provizijom prvo morao pričekati da dotadašnji vlasnik kanonikata ili napreduje u

³⁰ O podjeli provizija opširnije: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 147; o rezervacijama usp. i: A. REHBERG, *Die Kanoniker von S. Giovanni in Laterano und S. Maria Maggiore*, str. 57.

crkvenoj hijerarhiji ili pak napusti ovozemaljski život. U oba slučaja kandidat nije mogao kontrolirati hoće li, kada će i pod kojim okolnostima stupiti u kanonički zbor. Nemogućnost traženja izravne provizije prije ispražnjenja kaptolskog mjesta našla se u sukobu sa sve većom potražnjom za zagrebačkim katedralnim častima, zbog čega je bilo potrebno pronaći nove načine održanja stabilnoga nadarbinskog sustava. Papinska je kurija na taj problem odgovorila upravo usavršavanjem sustava rezervacija kanonikata. Već su kandidati za zagrebački kanonikat u suplikama jasno izražavali želju za stjecanjem papina dokumenta koji bi im donosio pravo na natjecanje za željenu čast, dok ona još nije bila ispražnjena. U tom kontekstu valja sagledati primjer od 6. ožujka 1344., kada je čazmanski prepozit i »ambasador« Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva Grgur iz Koprivnice od pape Klementa VI. zatražio kaptolsku dostojanstveničku čast za Martina Velinova. Iz te je suplike, naime, vidljivo da je u vrijeme podnošenja zahtjeva za dostojanstveničkim mjestom u Zagrebačkoj crkvi, Martin Velinov već imao kanonikat Zagrebačkog kaptola, ali je nastojao steći kakvu višu kaptolsku čast. Takva je Martinova želja posve razumljiva, no ono što je indikativno jest formulacija u suplici kojom je njegov zaštitnik, čazmanski prepozit Grgur, od pape zapravo zatražio rezervaciju dostojanstveničke časti, odnosno zatražio je da papa osigura kandidatu stjecanje jedne od najviših crkvenih časti katedralnog kaptola Zagrebačke biskupije, ali u slučaju ako bi se koja od njih ispraznila u budućnosti.³¹

Bule s rezervacijom za kanoničko mjesto koje se tek u budućnosti trebalo isprazniti u 14. stoljeću dobivaju posebnu važnost jer su svećenicima omogućavale natjecanje za kanonikat, a da se pritom nisu morali »opterećivati« pitanjem je li kaptolski *stallum* ispražnjen. Takva su nastojanja u nadarbinskom sustavu jasno formulirana već u drugoj polovini 13. stoljeća, kada su pape stekli pravo na rezervaciju svih ispražnjenih nadarbina kao i onih koje su se trebale isprazniti u budućnosti,³² no prava praktična primjena toga prava zaživjela je upravo za vrijeme centralizacije koju su provodili avignonski pape. Inzistiranje Avignonske kurije na primjeni prava providiranja i izdavanju rezervacija za kanonička mjesta imalo je snažne posljedice na svećeničko društvo europskih biskupija. Prije svega, stvaralo je sve veći broj klerika koji su u svojim rukama imali rezervaciju za ograničeni broj kanonikata. Jer unatoč tome što su kanonički kandidati preko rezervacije imali pravo zatražiti kanonikat u budućnosti, oni su opet morali pričekati da se željeno mjesto u kaptolu isprazni. Tipičan primjer provizije kojom čelni čovjek zapadnoga kršćanstva dodjeljuje rezervaciju crkvene nadarbine u slučaju skorog ispražnjenja jest onaj iz 1396. godine, kada je papa Bonifacije IX. takvu ispravu izdao Jurju Benediktovu, kleriku iz Zagrebačke biskupije. Papa mu je provizijom rezervirao posjed nad nekom neodređenom nadarbinom, s jedne strane, i kanonikat katedralnog kaptola u slučaju da se mjesto isprazni unutar vremenskog roka od mjesec dana, s druge strane.³³ No kako Jurja Benediktova poslije ne nalazimo kao posjednika kanoničke časti, mjesto se u Kaptolu čini se nije ispraznilo, pa on nije ostvario svoju proviziju. Prema tome, administrativna prilagodljivost Kurije s jedne je strane snažila položaj papinstva u nadarbinskom sustavu, a s druge je strane dodatno stvarala problem nerealizacije provizije. Taj se dvostruki trend možda i najbolje

³¹ RS, dok. 134., str. 67.

³² Usp. J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 145–146.

³³ MHEZ V, dok. 19., str. 25; MVH I/3, dok. 345., str. 324–325.

očituje u jednom vrlo zanimljivom tipu izvora – izvještajima o ubiranju poreza od ispražnjenih nadarbina koje su tijekom 14. stoljeća papini kolektori skupljali lokalno, obilazeći biskupije.³⁴ Iz popisa je vidljivo kako je kontrola dodjele kanoničkih prebendi, i izravnim provizijama i rezervacijama, za razdoblje od oko sedamdeset godina boravka u Avignonu, papinstvu osim upravne moći osigurala stvaranje snažne i uređene financijske države sa stabilnim poreznim sustavom. Iz izvješća papinih skupljača dobivamo izravnu potvrdu da je sustav papinskih rezervacija i providiranja na kaptolska mjesta imao financijske implikacije jer su kanonici s provizijom na kaptolsku čast morali podmiriti poreznu pristojbu radi preuzimanja kanonikata. Pritom je zapravo središnja financijska institucija Kurije, Apostolska komora, od svećenika s provizijom ubirala »plodove« od razdoblja u kojem je njegova crkvena čast bila ispražnjena. Drugim riječima, svaki put kada bi se pojedini kanonikat u Zagrebačkom kaptolu ispraznio, papa je požurio iskoristiti svoje pravo providiranja, čime je ta kaptolska nadarbina podlijegala papinu oporezivanju.³⁵ Od brojnih papinskih poreza u 14. stoljeću upravo su anate ili »plodovi prve godine«, prihodi od nadarbina koje je dodijelio papa, bili stupovi financijske politike papinstva. Pritom valja reći kako su tome poreznom davanju podlijegali i oni kanonici koji su crkvenu čast stekli preko papine rezervacije. Pape su izdajući rezervacije zapravo osiguravali prijenos kanonikata s jednoga papinog kandidata na drugog, odnosno definitivno su osiguravali uplatu potrebne porezne pristojbe.

Ta vrsta isprava izravno pokazuje kako je izdavanje papinih provizija i rezervacija za kanonička mjesta istodobno rasplamsavalo ionako već užareni problem nemogućnosti realizacije provizije. Među uplatama pristojbi na ispražnjene nadarbine svećenstva Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva sačuvani su podatci i o svećenicima s izravnom provizijom ili pak rezervacijom za kanonikat u Zagrebačkom kaptolu. Među njima ukupno je 34% svećenika u vrijeme prikupljanja poreza imalo zagrebački kanonikat *sub expectatione*, što u praktičnom smislu znači da je čak trećina svećenstva tijekom trajanja ubiranja kurijalnih prihoda

³⁴ U Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu djelovalo je nekoliko kolektora tijekom 14. stoljeća. Poslanik pape Ivana XXII. od 1317. do 1320. godine bio je Rufinus de Cibirio, koji je sastavio izvještaj o porezima na prve godine vakantnih nadarbina u Ostrogonskoj nadbiskupiji i Kaločkoj nadbiskupiji; potom su Jakov Berengar i Rajmund de Bonafato skupljali papinu desetinu za razdoblje od 1332. do 1337. godine; od 1338. do 1342. godine papinu desetinu i plodove ispražnjenih nadarbina skupljali su papini poslanici u Ugarsko-Hrvatskom i Poljskom Kraljevstvu Galhardus de Carceribus, titeljski prepozit, i Petar Geruasius, vivierski kanonik (Viviers u Francuskoj); od 1350. do 1354. godine desetinske prihode i prihode od ispražnjenih nadarbina skupljao je Arnaldus de la Caucina, titeljski kanonik i poslanik u Ugarsko-Hrvatskom i Poljskom Kraljevstvu; za razdoblje od 1359. do 1363. godine dobivamo izvješća istog skupljača Arnoldusa de la Caucine, koji se ovoga puta javlja kao krakovski »skolastik« (izvješća je uređio Ivan de Cabiespino, kanonik metropolitanske crkve Narbonne); a od 1373. do 1374. prihode je skupljao papin kolektor Petar Stjepanov. Njihova su izvješća objavljena u MVH I/1.

³⁵ O Apostolskoj komori, papinskim porezima, papinu pravu na ubiranje prihoda od vakantnih nadarbina i nastojanjima Kurije da u što većoj mjeri osigura prihode iz raznih europskih biskupija opširno: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 32–33; 57–99. O Apostolskoj komori još i: John F. D'AMICO, *Renaissance Humanism in Papal Rome. Humanists and Churchmen on the Eve of the Reformation*, Baltimore – London, 1983., str. 24; Josip BARBARIĆ, »Uvod«, u: Josip BARBARIĆ – Josip KOLANOVIĆ – Andrija LUKINOVIĆ – Jasna MARKOVIĆ, *Camera Apostolica. Obligationes et solutiones. Camerale Primo (1299–1560)*, sv. 1., Zagreb – Rim, 1996., str. 9–53; ISTI, »Uvod«, u: Josip BARBARIĆ – Jozo IVANOVIĆ – Josip KOLANOVIĆ – Andrija LUKINOVIĆ – Jasna MARKOVIĆ – Stjepan RAZUM (prired.), *Camera Apostolica. Annatae, Introitus et exitus, Obligationes pro communibus servitiis, Obligationes et solutiones-additamenta (1302–1732)*, sv. 2, Zagreb – Rim, 2001., str. 11–25.

imala samo rezervaciju kanonikata. Indikativan je slučaj svećenika Antuna Andrijina iz Gore, koji je u vrijeme skupljanja poreza 9. lipnja 1371. također imao rezervaciju kanonikata i prebende Zagrebačkog kaptola.³⁶ U istom se popisu nešto poslije, 7. rujna, navodi kako se mjesto u Kaptolu ispraznilo smrću Pavla Puhiera izvan Kurije, pa je tada Antunu Andrijinu papinom provizijom dodijeljen kanonikat.³⁷ Nisu, međutim, svi svećenici imali sreću kao navedeni Antun. Naime, još veći pokazatelj toga koliko svećenika nije imalo stvarni posjed nad rezerviranim kanonikatom u Zagrebačkom kaptolu jest zaključni izraz u popisima, koji kazuje jesu li svećenici nakon rezervacije stekli prebendu i na temelju nje uplatili poreznu pristojbu. Ako se vratimo na primjer svećenika Antuna Andrijina iz Gore, vidljivo je kako u prvom slučaju, dok je imao rezervaciju, u uplati na kraju stoji *nondum obtinuit*. To izravno ukazuje kako on tada još nije stekao posjed svoje prebende. Nakon smrti Pavla Puhiera i Antunova dobivanja provizije, završetak zapisa u uplati glasio je *procedetur*, što znači da se pokretalo stjecanje kanoničkog *stalluma*. U popisima se, međutim, izraz *nondum obtinuit* navodi u čak 50% slučajeva, a izraz *procedetur* samo u 22%. Prema popisima uplata pristojbi na dodijeljene kanonikate može se, dakle, procijeniti kako čak polovina papinih provizija nije bila uspješno realizirana, što je onda utjecalo na to da se velik broj svećenika okrene supliciranju papi za prebendu nekog drugog kaptola. Postotak neuspješno realiziranih provizija bio je možda i još veći jer u istim popisima uplata pristojbi samo u jednom slučaju izravno i nedvojbeno saznajemo kako je svećenik već bio u stvarnom posjedu kanonikata: taj »sretnik« bio je Nikola Nikolin, svećenik iz Zagrebačke biskupije, o kojem iz popisa iz 1373.–1374. godine saznajemo da je svoj kanonikat s prebendom Zagrebačkog kaptola i katedralni arhidakonat stvarno uživao nakon smrti Petra Tomina.³⁸ Ipak, ne treba pretjerivati s procjenama – na ovome mjestu valja se okrenuti podacima s kojima raspolazemo za englesko područje, s kojim je komparacija to više indikativna jer je riječ o, iz kuta gledanja Zagrebačke biskupije, udaljenoj i strukturalno drukčijoj crkvenoj organizaciji.³⁹ Zanimljivo je da je u Engleskoj, naime, prema procjenama tamošnjih povjesničara, tijekom srednjega vijeka bilo 40–60% neuspješno ostvarenih provizija,⁴⁰ a ta je brojka vrlo bliska onoj koja je zabilježila izraz *non obtinuit* u uplatama poreznih pristojbi za Zagrebačku biskupiju. Ako se, dakle, uzmu u obzir ta dva udaljena i organizacijski različita područja, zamjetno je kako se procjene nerealiziranih provizija kreću unutar sličnih brojčanih pokazatelja. A oni sugeriraju na opći trend prema kojem je čak oko 50% provizija ostalo nerealizirano.

No unatoč činjenici da je oko polovina kandidata u konačnici ostajala bez kaptolskog mjesta, efekt centralizacije sustava bio je snažan. Heterogenost pravnih formulacija u provizijama vrlo zorno svjedoči o težnji papinstva da prilagodbom primjene prava providiranja realnim okolnostima nesmetano i efektivno ostvaruje svoj autoritet u nadarbinskom sustavu. Uređenje mehanizma kojim se regulirala procedura podnošenja zahtjeva za kanonika-

³⁶ MVH I/1, str. 501.

³⁷ MVH I/1, str. 501.

³⁸ MVH I/1, str. 505: *Nicolao Nicolai presbitero Zagabriensis diocesis de canonicatu et prebenda ac archidiaconatu ecclesie Zagabriensis, vacantibus per obitum Petri Thome. Tenetur.*

³⁹ O karakteristikama engleskoga crkvenog uređenja u srednjem vijeku: Robert BRENTANO, *Two Churches – England and Italy in the Thirteenth Century*, Berkeley – Los Angeles – London, 1988.

⁴⁰ D. LEPINE, *A Brotherhood of Canons*, str. 36.

tima bilo je tako ništa drugo nego stvarni pokazatelj papina nastojanja oko centralizacije upravne moći i tješnjeg povezivanja europskog svećenstva uz središnje mjesto zapadnog kršćanstva. Pritom je Papinska kurija djelovala kao vrlo pragmatična institucija koja je gomilanjem suplika i izdavanjem provizija učvršćivala percepciju o tome da je papinstvo jedina institucija kojoj pripada pravo dodjele kanonikata. Upravne reforme avignonskog papinstva, inzistiranje na univerzalnom karakteru poslanja »sluge slugu Božjih« i stvaranje univerzalnoga centraliziranog sustava supliciranja pridonosilo je smanjenju utjecaja lokalnih crkvenih tradicija, s jedne, i čvršćem uklapanju Zagrebačkog kaptola u opći kanonski sustav, s druge strane. Svećenici pretendenti na mjesta u Zagrebačkom kaptolu prihvatili su uspostavljeni sustav stjecanja mjesta u koru, a među kanonicima ustalila se ideja o Kuriji kao ustanovi s najvećim utjecajem na njihovu sudbinu i obrasce djelovanja, odnosno o papi kao glavnom izvoru prebendi i rješavanju svih teškoća povezanih uz njihovu realizaciju.

Kolacioniranje

Promatrajući odnos između Papinske kurije i biskupâ s područja Svetoga Rimskog Carstva u kasnome srednjem vijeku, njemački je povjesničar Andreas Meyer postavio vrlo zanimljivo pitanje: Što bi jedan savjetnik mogao savjetovati mladomu ambicioznomu kasnosrednjovjekovnom svećeniku u planiranju karijere i kojim bi se institucijama ovaj morao obratiti kako bi stekao odgovarajuću nadarbinu u što kraćem roku?⁴¹ Meyer zatim odgovara da se princip dodjele kasnosrednjovjekovnih nadarbina razvio pod utjecajem lokalnih tradicija, s jedne strane, i univerzalnoga kanonskog prava koje se pod vodstvom pape ubrzano razvijalo od 12. stoljeća, s druge strane.⁴² Takav Meyerov model odnosa centra i »periferije« zasniva se na postavci kako je dodjeljivanje crkvenih nadarbina ovisilo upravo o »recipročnim utjecajima« papina providiranja i biskupskog prava ordinarija na dodjelu crkvenih časti. Takvi utjecaji međudjelovanja Papinske kurije i redovnog darovatelja (biskupa) osobito su se jasno odražavali upravo u popunjavanju katedralnih i kolegijalnih kaptola već od 13. stoljeća.⁴³ I promatrani životopisi kandidatâ za zagrebačku kaptolsku čast pokazuju da je dio svećenika do tamošnjeg kanonikata došao preko zagrebačkih biskupa. Uloga biskupa u sustavu dodjele kanonikata proizlazila je iz prava na »redovito« kolacioniranje, koje mu je pripadalo kao lokalnome ordinariju, a podrazumijevalo je slobodu (*collatio libera*) u podjeli ispražnjenih malih nadarbina.⁴⁴ Težnju za primjenom takvoga biskupskog prava nalazimo i u okrilju zagrebačke kanoničke zajednice, točnije u njezinim Statutima, u kojima stoji da je pravo imenovanja kanonikâ pripadalo upravo zagrebačkim biskupima,⁴⁵ dok se papina uloga uopće ne spominje. Ta statutarna odred-

⁴¹ Andreas MEYER, »Spätmittelalterliches Benefizialrecht im Spannungsfeld zwischen päpstlicher Kurie und ordentlicher Kollatur. Forschungsansätze und offene Fragen«, *Proceedings of the Eight International Congress of Medieval Canon Law*, Vatikan, 1992., str. 247.

⁴² *Isto*, str. 248.

⁴³ *Isto*, str. 256–257.

⁴⁴ J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 110.

⁴⁵ MHEZ II, str. 13.: ... *quorum canonicatum collatio cum suis iuribus et prebendis, et eciam dignitatum, personatum ac officiorum eiusdem ecclesie pertinet ad dominum nostrum episcopum zagradiensem...*

ba, čini se, ipak više zrcali težnju dviju elitnih lokalnih crkvenih institucija, zagrebačkog biskupa i njegova Kaptola, da, unatoč tendencijama Kurije prema apsolutnoj dominaciji u dodjeli katedralnih prebendi, biskup kao ordinarij zadrži svoj položaj u širem nadarbinskom sustavu. Jer u prvoj polovini 14. stoljeća, u jeku papine centralizacije dodjele kanonikatâ, biskupovo je pravo već uvelike marginalizirano. Nastojanja da svećenici steknu zagrebačke kanonikata preko biskupa u prvoj polovini 14. stoljeća ostala su većim dijelom ograničena na formulaciju u suplikama kojom su kandidati tražili da im se kanonikat dodijeli *ad collationem, uel prouisionem seu quamuis aliam dispositionem episcopi dicte Zagrabiensis ecclesie*. Odgovori u vidu papinih provizija za čitavo stoljetno razdoblje pokazuju pak kako se kolacioniranje na zagrebačke kanoničke časti spominje samo u 10% slučajeva i uvijek je bilo potkrijepljeno papinom bulom, što potvrđuje opći trend prema kojem su svećenici prebendu Zagrebačkog kaptola mnogo češće dobili izravno od pape ili rezervacijom kanonikata, no ipak ukazuje i na to da biskupov utjecaj nije u potpunosti nestao. Kako je navedena statutarna odredba ušla i u drugu redakciju oko 1354. godine, nesumnjivo je i tada predstavljala ponovljenu reakciju lokalne crkvene zajednice na procese koji su već do sredine 14. stoljeća oblikovali odnose između dijecezanskih duhovnih pastira i pape u sferi dodjele crkvenih časti. Taj odnos vidljiv je i iz jednoga znakovitog primjera koji nalazimo 1352. godine, odnosno nešto prije druge redakcije Statuta, koji zorno svjedoči o položaju zagrebačkog biskupa i njegova prava na kolacioniranje. Tada je, naime, kralj Ludovik I. Anžuvina (1342.–1382.) uputio supliku papi u ime kraljeva »dragog savjetnika«, zagrebačkog biskupa Nikole I. (1350.–1356.).⁴⁶ Bit te kraljeve molbe odnosila se na to da papa dopusti biskupu Nikoli primijeniti pravo kolacioniranja i da dopusti zagrebačkomu dijecezanskom čelniku dodjelu crkvenih nadarbina dvanaestorici svećenika iz njegove vlastite biskupije.⁴⁷ Papa je pozitivno odgovorio na kraljev zahtjev, nakon čega je biskup Nikola mogao primijeniti svoje pravo ordinarija. Iz toga je primjera jasno vidljivo kako je biskupsko kolacioniranje do sredine 14. stoljeća, odnosno usporredno s istekom pontifikata velikoga avignonskog pape-reformatora Klementa VI., redefinirano u skladu s općim tendencijama koje je vrlo uspješno nametala Kurija smještena u Avignonu. Prema tome odnosu moći, zagrebački biskupi nisu izgubili svoje pravo na dodjelu kanonikata, ali je njihova uloga postala tek jednom karikom koja se nužno vezala na papino providiranje.

Unatoč tome što je biskupovo pravo ordinarija tijekom čitavoga 14. stoljeća ostalo sastavnim dijelom širega nadarbinskog sustava u dodjeli kanonikata, ono je istodobno bilo najozbiljnije ugroženo papinim preuzimanjem prava na kolacioniranje. O tome nam naj-

⁴⁶ Do svog izbora za njitranskog biskupa Nikola je držao kanonikat Zagrebačkog i prepozituru Ostrogonskog kaptola. Na časti njitranskog biskupa bio je od 23. svibnja 1347. do premještaja u Zagrebačku biskupiju, gdje je bio biskup od 11. siječnja 1350. do 1356. godine. Tada je promoviran u kaločkog nadbiskupa, gdje se nalazio od 4. kolovoza 1356. do premještaja u Ostrogonsku nadbiskupiju. Ostrogonski nadbiskup bio je od 8. kolovoza 1356. do smrti 1367. godine. HC I, str. 197, 368, 465, 537; Lelja DOBRONIĆ, »Biskup Nikola I.«, u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi* (ur. Franko MIROŠEVIĆ), Zagreb, 1995. (dalje: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*), str. 123–126. Dok je bio zagrebački biskup, obnašao je i dužnost kraljeva vicekancelara od 1351. do 1356. te kancelara od 1356. do 1366. godine. Usp.: Pál ENGEL, *Magyarország világi archontológiája 1301.–1457.* [*Svjetovalna arhontologija Ugarske 1301.–1457.*], Budimpešta, 2001. (CD-ROM izdanje), III. dio: Kancellárok [kancelari]: pojam Apáti (»Keszei«) Miklós.

⁴⁷ CD XII, dok. 72., str. 106–108.

bolje svjedoče primjeri iz izvještaja papinih kolektora za uplate poreznih pristojbi. U popisima skupljanja papinskih prihoda na prvu godinu ispražnjenih nadarbina za razdoblje od 1365. do 1366. godine saznajemo da je Nikola Mihovilov došao na mjesto zagrebačkog prepozita kolacioniranjem zagrebačkog biskupa, i to nakon smrti prethodnog prepozita Jakova, koji je preminuo *extra Curiam Romanam*. Kako taj primjer zorno pokazuje, primjenu biskupskog kolacioniranja prije svega je omogućavala kanonska definicija, prema kojoj je u slučaju smrti kanonika izvan Papinske kurije (dakle na području domaće biskupije), što je i najčešći slučaj, pravo imenovanja na mjesto u kaptolu imao upravo lokalni donator. Apostolska je stolica nakon biskupove dodjele to mjesto Nikoli prvo rezervirala, a zatim je kolacioniranje i potvrdila.⁴⁸ No zanimljivo je da je to jedini slučaj u tome tipu izvora iz kojeg izravno saznajemo da je zagrebački biskup iskoristio svoje pravo ordinarija. S druge pak strane, u tim izvorima nalazimo jednu vrlo indikativnu formulu koja ponovno ukazuje na snažan utjecaj papina autoriteta u lokalne prilike. Formulacija, naime, *collatio et provisio facte auctoritate ordinarii* na prvi pogled ukazuje da su zagrebački biskupi koristili pravo dodjeljivanja kanonikatâ autoritetom ordinarija te da je papa svojim autoritetom samo potvrdio prije učinjeno kolacioniranje. Tako, primjerice, znamo da je Blaž Matejev, svećenik iz Vesprenske biskupije, svoj kanonikat s prebendom te kustodiju u Zagrebačkom kaptolu stekao »kolacioniranjem i pravom providiranja ordinarija« (*collatio et provisio auctoritate ordinarii*), međutim ne dobiva se potvrda da je to kolacioniranje učinio zagrebački biskup.⁴⁹ Uplata je, naravno, zabilježila i papinu potvrdu dodjele tih časti, pa je u svakom slučaju konačna svećenikova sudbina ovisila o pravorijeku čelnog čovjeka zapadnog kršćanstva. Iako ta formulacija implicira da je zagrebački biskup sudjelovao u postupku dodjele kanonikatâ i kustodije Zagrebačkog kaptola, zagrebački je dijecezanski prvak ipak, po svemu sudeći, iz njega bio isključen. Papina je *plenitudo potestatis* u dodjeljivanju kanonikatâ i nadarbina općenito opravdana i idejom kako je papa univerzalni ordinarij, odnosno biskup kojemu je povjerena skrb za dodjeljivanje prelatških i kaptolskih mjesta.⁵⁰ Ne zaboravimo i da su ti porezi na ispražnjene nadarbine nametani upravo na one kanonikate koje je dodjeljivao sam papa, tako da izostanak navoda o tome da je pojedini biskup iskoristio pravo na kolacioniranje, a u uplatama se ipak navodi da je ono iskorišteno, zapravo znači da je sam papa nastupio kao vrhovni ordinarij. Prema tome, razlog činjenici da u dokumentima ne saznajemo koji je biskup iskoristio svoje pravo na kolacioniranje jest upravo u tome što su se zapravo pape koristili širim značenjem sustava kolacioniranja i preuzimali na sebe ulogu vrhovnoga sveopćeg ordinarija. Ako uzmemo u obzir takvo shvaćanje prava na kolacioniranje, onda je formula *collatio et provisio auctoritate ordinarii* bila ništa drugo nego još jedan izričaj papine centralizacije dodjeljivanja kanonikatâ.

Unatoč takvome prijenosu prava kolacioniranja sa zagrebačkog biskupa na papu kao univerzalnog biskupa, dijecezanski pastiri nisu doživjeli potpuno isključivanje iz sustava kolacioniranja. Štoviše, za vrijeme velikoga crkvenog raskola, koji je imao negativne poslje-

⁴⁸ MVH I/1, str. 499.

⁴⁹ MVH I/1, str. 504.

⁵⁰ O tome opširnije u svojoj starijoj, ali po idejama još uvijek aktualnoj sintezi: Denys HAY, *Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Hong Kong, 1966., str. 270–271.

dice na pitanje unutarnje kohezije katoličke strukture, lokalne su tradicije dobile mogućnost nove afirmacije. Biskupi su i krajem 14. stoljeća uspijevali zadržati i primijeniti svoje pravo na kolacioniranje i preko njega osigurati provizije za svoje kanoničke kandidate, što je vidljivo na primjeru Ivana Jurjeva, koji je do 1398. godine držao kanonikat s prebendom Zagrebačkog kaptola, s prihodom od 60 zlatnih florena. On je nakon smrti kantora Nikole, koji je umro *extra Romanam Curiam*, stekao tu ispražnjenu dostojanstveničku čast. S obzirom da je Ivanov prethodnik Nikola umro izvan Papinske kurije, kantoriju je dodijelio upravo zagrebački biskup, koji je tom prigodom iskoristio svoje pravo ordinarija (*cantoriā predictā sic vacantem eidem Iohanni auctoritate ordinaria contulit*). Papa je nakon toga izdao proviziju kojom je Ivanu dodijeljen posjed kantorije, vrijedan 100 zlatnih florena.⁵¹ Vidljivo je, dakle, da je i krajem 14. stoljeća, biskupovo pravo na kolacioniranje opstalo i da je ostalo dijelom procesa dodjeljivanja kanonikata Zagrebačkog kaptola, ali je nužno moralo biti potkrijepljeno papinim pozitivnim odgovorom i službeno dodijeljenom papinom bulom.

Kolacioniranje je u svom širem značenju nerijetko označavalo kompleksan postupak stjecanja kanonikata, koji je mogao uključivati i po nekoliko crkvenih institucija, a biskupsko je pravo ordinarija osim na papu moglo prijeći i na druge dijecezanske zajednice, poput samih kaptola.⁵² Tim su se pravom koristili čelnici uglednih europskih crkvenih institucija, što je bio slučaj s arhiprezbiterima (tijekom 14. stoljeća tu su poziciju redovito obnašali kardinali) u rimskim bazilikama sv. Ivana Lateranskog i sv. Marije Velike.⁵³ Pravo predstavljanja svjetovnog svećenstva na dušobrižničke nadarbine u srednjem su vijeku imale i mnoge redovničke zajednice, poput primjerice augustinskih regularnih kanonika u prioratu Plympton (jugozapadna Engleska), koji su imali pravo predstavljanja svjetovnog svećenstva na nadarbine župnih crkava.⁵⁴ Osim toga, suplika iz 1350. godine pokazuje da je papa Klement VI. Ivanu Peliosu, kandidatu za mjesto u Zagrebačkom kaptolu, dopustio da kolacioniranjem benediktinskog prvaka iz francuske Albijске dijeceze stekne i kakvu tamošnju nadarbinu.⁵⁵

Uzevši u obzir mogućnost prelaska prava kolacioniranja na niže crkvene institucije, postavlja se pitanje: Je li i Zagrebački kaptol koristio to pravo prilikom popunjavanja svojih vlastitih redova? Iz izvora ne dobivamo potvrdu da je zagrebačka kanonička zajednica tijekom čitavoga promatranog razdoblja sudjelovala u postupku kolacioniranja, te je ona ipak po svemu sudeći bila izostavljena iz postupka popunjavanja kanoničkih časti. Kanonici Zagrebačkog kaptola izborno su pravo koristili jedino na redovitim godišnjim

⁵¹ MHEZ V, dok. 56., str. 66–67.

⁵² Usp. Paul HINSCHIUS, *System des katholischen Kirchenrechts*, sv. II., Berlin, 1871., str. 43.

⁵³ Usp. A. REHBERG, *Die Kanoniker von S. Giovanni in Laterano und S. Maria Maggiore*, str. 62. To je u tim rimskim bazilikama bio jedan od načina ostvarivanja kontrole nad društvenim prilikama u Rimu i osiguravanja unosne crkvene karijere. Tom se mogućnošću osobito koristila rimska obitelj Collona, koja je postavljanjem arhiprezbitera iz svojih redova koristila pravo na kolacioniranje kako bi postavila rodake na kaptolska mjesta i time im osigurala dobre pozicije u crkvenoj hijerarhiji. Više: *isto*, str. 68.

⁵⁴ Početkom 14. stoljeća taj je priorat imao pravo imenovati svećenike u čak 18 crkava te je ta redovnička zajednica po tome pitanju pretekla sve ostale redovničke kuće u biskupiji Exeter. Detaljno: Allison D. FIZZARD, »The Incumbents of Benefices in the Gift of Plympton Priory, 1257–1369«, *Medieval Prosopography*, vol. 25/2004., str. 75–100.

⁵⁵ CD XI, dok. 434., str. 573–574.

sjednicama održavanima 10. kolovoza prilikom imenovanja novih pomoćnih kaptolskih djelatnika, čija je zadaća bila pomagati kanonicima u upravi nad njihovim posjedima i arhidakonatima, kao i pomoćnoga katedralnog svećenstva, čija je osnovna zadaća bila pomagati kanonicima prilikom bogoslužja. Pravo imenovanja prebendara i osnivanje novih prebendarija zagrebačkim je kanonicima pripadalo još od 13. stoljeća, posebno od 1287. godine, kada im to pravo potvrđuje biskup Antun.⁵⁶ Kako je broj prebendara do sredine 14. stoljeća porastao sa 12 na 27, autoritet zagrebačkih kanonika dosta se povećao, ali tek na toj nižoj razini imenovanja crkvenih dužnosnika.

S druge strane, kanonicima se otvarala mogućnost da sami utječu na izbor novoga kanonika u slučaju da se posjednik kanonikata dogovorio s kolegom svećenikom iz drugog kaptola i s njim zamijenio za *stallum*. Kanonsko je pravo, naime, prepoznavalo dvije mogućnosti rezignacije na kanoničku službu. Jedna je bila napuštanje kanonikata bez nadzora tko će naslijediti dotadašnjeg posjednika kaptolske časti, a druga je podrazumijevala ciljano prenošenje rezerviranog kanonikata s poznatog prethodnika na poznatog nasljednika. Zadnja se kategorija rezignacija dalje može podijeliti na dvije potkategorije. Prva je *resignatio in favorem tertii*, pri čemu se vlasnik kanonikata odriče svojeg kanonikata u korist poznatog kandidata, a druga je rezignacija zamjenom (*resignatio causa permutationis*).⁵⁷ Upravo su se takvom kanonskom mogućnošću okoristila dvojica kanonika u drugoj polovini petog desetljeća 14. stoljeća. Vilim Petrov de Czaberii dobio je od pape Inocenta VI. 8. travnja 1357. rezervaciju za čazmansku prepozituru.⁵⁸ Vilim Petrov je, međutim, obavio zamjenu svoje rezervirane kaptolske časti. Naime, iz papine isprave od 14. srpnja 1357. godine saznajemo da je Vilim zamijenio svoju prepozituru za prepozituru u Egeru, koju je držao Stjepan Nikolin Treutel.⁵⁹ Tri godine poslije, 1360., Stjepan Nikolin Treutel molio je papu za oprost zbog učinjene zamjene prepozitura jer su se ta dva kanonika zamijenila za prepoziture na kraljevu želju, ne uzevši u obzir papinu volju. Osim što je Stjepan tada zatražio od pape apsoliciju od takvoga čina, on je također zatražio da mu se čazmanska

⁵⁶ Prebendarski je zbor najvjerojatnije osnovan 1269. godine, kada je obnovljeno svakodnevno služenje misa u čast Bl. Dj. Marije, iako postoje pretpostavke da su kanonici i prije osnivali pojedine prebendarije. Pravo imenovanja prebendara bilo je povod spora između Kaptola i biskupa Timoteja (1263–1287.), koji je riješen tek za vrijeme idućeg biskupa Antuna. On je za svoga kratkotrajnoga polugodišnjeg biskupovanja 1287. godine svom katedralnom kaptolu dodijelio pravo imenovanja prebendara. O osnutku prebendarskog zbora i kaptolskom pravu na imenovanje prebendara: B. A. KRČELIĆ, *Povijest stolne crkve zagrebačke*, str. 104 i 110; Ivan Krstitelj TKALČIĆ, *Sbor prebendara prvostolne crkve zagrebačke*, str. 6–9; ISTI, »Uvod«, MCZ I, str. CXXXV; Lj. IVANČAN, »Zagrebački kaptol«, str. 204; A. GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, str. 55. Ukažimo i na životopise biskupâ iz toga razdoblja: biskup Timotej je prije stupanja na zagrebačku biskupsku stolicu bio arhidakon Zale u Vesprenskoj biskupiji. Zagrebačkim biskupom postao je nakon promocije svoga prethodnika Filipa na čast ugarskog primasa (ostrogonskog nadbiskupa) i neuspjelog pokušaja Farkazija da nakon izbora za zagrebačkog biskupa bude i posvećen na tu čast. Timoteja prvi put nalazimo kao zagrebačkog biskupa 24. rujna 1263., a na taj je dužnosti ostao sve do smrti. Kao pokojni spominje se 4. travnja 1287. godine. Naslijedio ga je Antun, koji je u biskupsku čast ušao oko svibnja 1287., a na njoj je ostao također sve do smrti. Antun se kao pokojni javlja već 4. studenoga 1287. HC I, str. 538 (tamo nema podataka o Farkaziju). O njihovu biskupovanju u Zagrebačkoj biskupiji vidi i radove Lelje DOBRONIĆ u zborniku *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*: »Biskup Farkazij«, str. 61–62; »Biskup Timotej«, str. 65–80 i »Biskup Antun«, str. 81–82.

⁵⁷ Opširnije: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 198–199.

⁵⁸ CD XII, dok. 302., str. 403.

⁵⁹ CD XII, dok. 317., str. 418.

prepozitura dodijeli na ispravan način, na što je papa i pristao.⁶⁰ Taj primjer, s jedne strane, potvrđuje moć, autoritet i kontrolu vrhovnog svećenika zapadnog kršćanstva u sustavu dodjele kanonikatâ, dok, s druge strane, pokazuje kako je utjecaj kaptolâ na popunjavanje vlastitih redova ostao na razini individualnog dogovora pojedinaca, i to pod okriljem kraljeva patronata, te nije uključivao širu kaptolsku zajednicu.

Pravo predstavljanja i kraljev patronat

Životopisi promatranog svećenstva pokazuju da je u sustavu dodjele zagrebačkih kanonikata tijekom 14. stoljeća, osim pape i biskupa, svoje mjesto našao i ugarsko-hrvatski kralj. Anžuvinci, Karlo Robert i njegov nasljednik Ludovik I. Veliki, uspijevali su za vrijeme svoje uprave Kraljevstvom ostvariti veću ili manju kontrolu nad imenovanjem crkvenih dostojanstvenika i na taj način utjecati na dijecezanske crkvene prilike.⁶¹ Njihovo je mišljenje u sferu jurisdikcije »duhovnoga mača« bilo temeljeno na dvije glavne postavke: s jedne strane uz ugarsku se krunu vezivala politička ideologija, koju su posebno učvrstili Arpadovići, a koja je promovirala ideju da je prvi ugarski kršćanski kralj sv. Stjepan (997.–1038.) dobio krunu od pape Silvestra II. (999.–1003.), iz čega je onda proizlazila duhovna dimenzija kraljeve vlasti.⁶² Druga i važnija okolnost bila je ta što su Anžuvinci velik dio svoje energije usmjerili centralizaciji Kraljevstva i uspostavi snažnoga kraljeva autoriteta, što se onda očitovalo i u svjetovnim i u crkvenim pitanjima. Kako promatrani izvori pokazuju, svoje su pravo dodjeljivanja zagrebačkih prebendi kraljevi temeljili na patronatskom pravu i pravu predstavljanja kandidata,⁶³ što je svoje utemeljenje imalo u prilagodbi kanonskoga prava realnim političkim okolnostima tijekom 12.–13. stoljeća. Jačanje crkvene države u 12. stoljeću i njezino postupno oblikovanje u papinsku monarhiju utjecalo je i na to da vodeći kanonski stručnjaci ispituju ulogu svjetovnih lica u dodjeljivanju crkvenih časti. Do tada je uključenost laika u sferu imenovanja crkvenih dužnosnika bila jasno vidljiva u, primjerice, osnivanju privatnih crkava za Karolinga, ili pak dominacijom svetih rimskih careva u pitanju investiture biskupâ (i pape) u 11. stoljeću. Duboka ukorijenjenost svjetovne komponente u domeni investiture rezultirala je kanonskim ustupcima i toleriranjem uključenosti svjetovnih prvaka u proces dodjele crkvenih časti tijekom 12.–13. stoljeća, ali je usavršavanje kanonskog prava kao i dugotrajna papinska reformacijska politika, koja je smjerala stvaranju stabilne monarhije, rezultirala time da se patronima (svjetovnjacima) u konačnici zajamčilo tek ograničeno pravo predstavljanja kandidata.

⁶⁰ CD XIII, Zagreb, 1915., dok. 34., str. 47-48.

⁶¹ Više: László KONTLER, *Povijest Mađarske. Tisuću godina u Srednjoj Europi*, Zagreb, 2007., str. 114–115.

⁶² Ova je ideja proizašla iz tradicije nastale oko 1100. godine. Više: Pál ENGEL, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*, London – New York, 2001., str. 28. Uz nju je povezana i interpretacija da je tom prigodom kralj sv. Stjepan od pape Silvestra II. dobio i pravo na osnivanje biskupija, čime je onda opravdavan i osnutak Zagrebačke biskupije krajem 11. stoljeća (koju je osnovao kralj Ladislav I. Arpadović). Usp.: F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 116.

⁶³ Uz napomenu da su se u srednjovjekovlju ta dva prava često izjednačavala. J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 118. Ista autorica donosi opširan pregled povijesti patronatskog prava: *isto*, str. 111–120.

No unatoč idejnoj i stvarnosnoj podlozi koja im je omogućavala intervenciju u dodjelu kanonikata, valja istaknuti kako u izvorima ipak ne nalazimo veliki broj slučajeva u kojima su kraljevi sudjelovali u procesu popunjavanja mjesta u Zagrebačkom kaptolu. Tako u papinim provizijama nalazimo samo 8% primjera koji kazuju kako su ugarsko-hrvatski kraljevi tijekom 14. stoljeća intervenirali u dodjelu kanonikata prije izdavanja papine bule. U popisima svećenstva koji su uplaćivali porez na ispražnjene nadarbine nalazimo još, po kralja, negativnije stanje – u tome je tipu izvora zabilježen tek jedan slučaj kraljeva sudjelovanja u procesu dodjele zagrebačkih kanoničkih časti. Ipak, upravo je taj primjer i više nego indikativan za rekonstrukciju procedure stjecanja kanonikata u slučaju da je kralj iskoristio svoje patronsko pravo. Negdje oko 1367., najkasnije početkom 1368. godine, Stjepan, sin pokojnog Stjepana iz Krka, klerik iz Krčke biskupije, stekao je kanonikat i prebendu Zagrebačkog kaptola te komarnički arhidakonat. Te je crkvene časti dobio nakon smrti izvan Avignonske kurije njihova prethodnog posjednika Pavla Matejeva. Ono što je, međutim, zanimljivo jest činjenica da je krčki klerik Stjepan svoje zagrebačke kaptolske službe stekao procedurom koja je uključivala čak tri institucije: prvo je, naime, kralj Ludovik toga kandidata »predstavio« crkvenom velikodostojniku, i to ni manje ni više nego kaločkom nadbiskupu. Potom je metropolit odobrio kandidatu daljnje natjecanje za kanonikat i arhidakonat, nakon čega je papa potvrdio imenovanje i Stjepanu izdao proviziju.⁶⁴ Premda, kako dalje saznajemo, Stjepan u vrijeme skupljanja prihoda na ispražnjene nadarbine 1367.–1368. godine nije ušao u stvarni posjed dodijeljenih mu časti,⁶⁵ iz ovoga je primjera jasno vidljiva uloga kralja u postupku dodjele kanonikata. Svoje pravo predstavljanja kandidata kraljevi su mogli primijeniti u slučaju ispražnjenosti mjesta zbog smrti prethodnika ili pak ispražnjenjem zbog ostavke prethodnika.⁶⁶ Prema tome, smrt kao razlog ispražnjenosti nije ostavljala mogućnost samo papama i biskupima da primijene svoje pravo na providiranje, odnosno kolacioniranje, nego također i kralju kao patronu. Ipak, kako dalje primjer pokazuje, kraljevo pravo predstavljanja nije automatski osiguravalo kandidatu mjesto u kuru. Svećenika je prvo morao potvrditi crkveni dužnosnik koji je posjedovao pravo kolacioniranja. Zanimljivo je da kralj Ludovik Stjepana iz Krka nije predstavio lokalnom prelatu, zagrebačkom biskupu, nego metropolitu, kaločkom nadbiskupu. I na tome je primjeru vidljiv prijelaz prava kolacioniranja s biskupa na drugu crkvenu instanciju, što je lokalnim duhovnim pastirima dodatno ugrožavalo mogućnost primjene prava ordinarija. U konačnici zamjetno je kako je i u slučaju da je kralj želio iskoristiti pravo patronata i postaviti svojega kandidata na mjesto u Zagrebačkom kaptolu, u 14. stoljeću procedura nužno uključivala Papinsku kuriju. Na taj se način ostvarivala ravnoteža snaga u sklopu koje je, s jedne strane, poštovano kanonsko pravo prema kojem su kanonikate dodjeljivali viši crkveni dužnosnici, a s druge se strane uvažavala kraljeva politička ambicija za kontrolom prilika u državi. Drugim riječima, kralj je koristeći pravo predstavljanja kandidata ipak ostvarivao moć u dijecezama na području svoje monarhije, a da pritom nije odricao papi i lokalnim prelatima pravo izbora kanonikâ.⁶⁷

⁶⁴ MVH I/1, str. 500.

⁶⁵ MVH I/1, str. 500.

⁶⁶ J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 118.

⁶⁷ Usp. o tome za šire europsko područje: D. HAY, *Europe*, str. 269.

Unatoč niskim postotcima kraljeve intervencije u sustavu dodjele zagrebačkih kanonikata, ipak je jasno kako je veza s kraljevskim dvorom mogla pridonijeti ostvarenju bolje startne pozicije u stjecanju kaptolskih časti.⁶⁸ Sa stajališta kraljevskoga dvora glavni razlog zbog kojega su čelnici Kraljevstva u 14. stoljeću nastojali zadržati mogućnost intervencije u sustavu dodjeljivanja katedralnih prebendi bio je taj što su preko svoga prava predstavljanja mogli nagraditi dvorske klerike i svećenstvo djelatno u kraljevoj službi. Tijekom čitavoga 14. stoljeća kanonike Zagrebačkog kaptola i kandidate za mjesto u njemu redovito nalazimo na kraljevskom dvoru – oni su pripadali skupini duhovnih lica koja se u izvorima nazivaju »kraljevim klericima«. Obavljali su raznolike službe za prvu osobu Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, i duhovne i administrativne. Zagrebački su kanonici bili kraljevi ili kraljičini kapelani, članovi kraljeve kancelarije ili pak diplomatski predstavnici Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. Unatoč tome, naime, što je dio kraljevih službenika pripadao miljeu obrazovanih svjetovnjaka, ipak je većina službenika na kraljevskom dvoru pripadala klerikalnom društvu.⁶⁹ Svećenicima koji su bili bliski kraljevskom dvoru kaptolske su prebende bile posebno zanimljive jer su im najčešće donosile dodatne prihode, ali i zato što su ih mogli držati ne rezidirajući u biskupiji.⁷⁰ Ugarsko-hrvatski kraljevi, Anžuvinci, a potom još snažnije i Sigismund, poticali su stvaranje dvorske aristokracije ovisne o kralju i njegovu sustavu nagrađivanja. S jedne strane, ta je elitna dvorska skupina obuhvaćala plemstvo odano kraljevskoj kući koje je u vladarskoj obitelji vidjelo mogućnost napredovanja u političkoj karijeri, stjecanje posjeda i titula itd. S druge strane, dvorska je elita u svoje redove okupljala klerike, posebno kanonike. Kraljevska je kuća, naime, imala iznimnu korist od članova pismenoga i često visokoobrazovanoga klerikalnog društva u državnoj upravi, diplomaciji i kancelarijama. Kraljevski su klerici radeći u kancelarijama europskih vladara primjenjivali svoje »diplomatske, administrativne, eshatološke, geografske i druge povijesne spoznaje« stavljajući ih u pisanu formu.⁷¹ Kraljevska je kuća zato morala osigurati odgovarajući sustav nagrađivanja vjernosti i rada u okvirima dvorske administracije ili pak državne diplomacije, a to se moglo ostvariti ponajprije primjenom patronatskog prava i prava predstavljanja. Jednako tako, sa stajališta zagrebačke kanoničke zajednice, kraljevski je dvor predstavljao jednu od institucija koja je omogućavala daljnje napredovanje u crkvenoj karijeri. O tome dobro svjedoče isječci iz životopisa Petra Jurjeva iz Koprivnice. Njemu je 1331. godine papa Ivan XXII. provizijom dodijelio kanoničko mjesto i ispražnjenu prebendu u Zagrebačkom kaptolu, ali *ex consideratione Caroli regis Hungarie*.⁷² Prema tome, Petar je početkom tridesetih godina bio povezan uz kraljevski dvor, što je pridonijelo stjecanju papine provizije na kaptolsku čast, a vjerojatno je bilo i presudno. Tu, međutim, priča o komunikaciji između Petra Jurjeva i kraljevskoga dvora ne staje. Nakon što se za toga klerika kod pape založio kralj Karlo Robert, to je isto

⁶⁸ Slično je, naravno, bilo i na drugim europskim dvorovima, na što upozoravaju: D. LEPINE, *A Brotherhood of Canons*, str. 26–27; Bernd SCHNEIDMÜLLER, »Constructing the Past by Means of the Present: Historiographical Foundations of Medieval Institutions, Dynasties, Peoples and Communities«, u: *Medieval concepts of the past: ritual, memory, historiography* (ur. Gerd ALTHOFF, Johannes FRIED, Patrick J. GEARY), Cambridge, 2002., str. 167–192.

⁶⁹ L. KONTLER, *Povijest Mađarske*, str. 97–107.

⁷⁰ Usp. D. LEPINE, *A Brotherhood of Canons*, str. 25.

⁷¹ B. SCHNEIDMÜLLER, »Constructing the Past by Means of the Present«, str. 173.

⁷² MCZ I, dok. 154., str. 136–137.

dvanaest godina poslije učinio njegov nasljednik kralj Ludovik. Petar Jurjev se, naime, 1343. godine javlja kao kraljev kapelan koji je od pape Klementa VI. dobio proviziju za kanonikat s prebendom u Transilvanskom kaptolu, i to ponovno *consideratione regis Ungarie*.⁷³ Sustav nagrađivanja vjernosti posebno se razvio za vrijeme Ludovika I. Velikog, kada se u patronatski sustav još snažnije uključuju članovi kraljevske obitelji i kraljeve administracije. U tome svjetlu valja, primjerice, sagledati vrlo aktivan angažman kraljice Elizabete, koja je 28. rujna 1345. zatražila mjesta u Zagrebačkom kaptolu za dvojicu klerika svoje kapele. Prva se suplika odnosila na Bartola Matejeva – on je već posjedovao zagrebački kanonikat, a kraljica je od pape zatražila rezervaciju dostojanstveničkog mjesta u Zagrebačkoj crkvi.⁷⁴ Isti je dan kraljica zatražila rezervaciju zagrebačkog kanonikata s prebendom i tamošnjega dostojanstveničkog mjesta za Konrada Gerardova, također djelatnog u njezinoj kapeli.⁷⁵

Nakon smrti Ludovika Anžvinca veza je s kraljevskim dvorom i dalje ostala jednim od načina izgradnje kanoničke karijere, a kraljevo je pravo predstavljanja ostalo dijelom širega nadarbinskog sustava na temelju kojega su svećenici stjecali zagrebačke prebende. Kraljevska će se kuća sve do kraja 14. stoljeća koristiti svojim pravom predstavljanja. Slučaj Andrije Ivanova iz Graza, klerika iz Salzburške nadbiskupije, kojemu je kralj Sigismund krajem 14. stoljeća osigurao zagrebačku kanoničku čast, pokazuje takve tendencije. Nakon što se smrću Barnabe Mikina izvan Rimske kurije 1399. godine ispraznilo mjesto u Kaptolu, kralj je Sigismund, koristeći svoje pravo predstavljanja kandidata, zagrebačkom biskupu predstavio Andriju kao odgovarajućeg kandidata na ispražnjeno mjesto. Biskup je potom svojim pravom ordinarija dodijelio Andriji ispražnjeni kanonikat s prebendom, a da bi čitav posao oko stjecanja kaptolske časti bio pravovaljano zaključen, papa Bonifacije IX. izdao je proviziju i mandat za uvođenjem Andrije u kaptolski kor.⁷⁶

No već od kraja osamdesetih godina vidljive su određene modifikacije u odnosima između kraljevske kuće i papinstva. Ludovikovi su nasljednici, naime, još u većoj mjeri nastojali osigurati pravo dodjele za kraljevsku kuću. Tako je kraljica Marija 1388. godine izravno dodijelila čazmansku prepozituru Nikoli zvanom Kakas, sinu Ladislava de Paztuha. To je mjesto bilo ispražnjeno promocijom Nikole Detrikova Bubeka na mjesto transilvanske prepoziture (ispražnjene smrću prethodnog prepozita Katona).⁷⁷ Znakovite promjene u odnosima između centara moći koji su raspolagali pravima na imenovanje kanonikâ još je više donijelo Sigismundovo dugo kraljevanje. U njegovo vrijeme politička je elita zauzela izrazito negativan stav prema onima koji su do svojih mjesta došli papinom provizijom, o čemu svjedoči dekret iz 1397. godine prema kojem su ti svećenici, tzv. *bullati*, mogli ući u posjed svoje crkvene nadarbine jedino ako su je prethodno primili od patrona (samog

⁷³ Augustin THEINER, *Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia*, sv. I, Rim, 1859., dok. 977., str. 653.

⁷⁴ RS, dok. 218., str. 114.

⁷⁵ RS, dok. 220., str. 115.

⁷⁶ MHEZ V, dok. 76., str. 85–86.

⁷⁷ György FEJÉR, *Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticas ac civilis*, sv. X/3, dok. 72., str. 71, i Elemér MÁLYUSZ, *Zsigmondkori oklevéltár* [Diplomatar iz vremena kralja Sigismunda], sv. I, Budimpešta, 1951. (CD-ROM izdanje), dok. 48958, 633. (Villa Saag, 1388., 3. srpnja): *ut te in et ad ipsam preposituram instituat et confirmet, committendo tibi regimen temporalium et administrationem spiritualium, facientes tibi de universis fructibus, redditibus, proventibus et obventionibus ipsius prepositure integre respondere.*

kralja).⁷⁸ Kralj je sedam godina poslije, 1404., izdao i dekret pod nazivom »placetum regium« u kojem stoji kako se crkvene nadarbine ne mogu držati bez odobrenja kralja te da niti jedan dekret ili presuda iz Rima nisu mogli stupiti na snagu ako nisu dobili kraljevo odobrenje.⁷⁹ Kako je Katolička crkva još od 1378. godine imala prvo dva, a poslije i tri poglavara, Sigismund se zapravo vrlo vješto koristio popucalim nitima crkvenog jedinstva, a konačni je veliki uspjeh kraljeve politike prema Papinskoj kuriji stigao na općem crkvenom saboru u Konstanzi 1417. godine. Sigismund je tada od okupljenih kardinala dobio potvrdu na kraljev »nadpatronat« ili »vrhovni« patronat, što je značilo da vladar i njegovi nasljednici imaju pravo dodijeliti sve crkvene nadarbine u kraljevstvu sv. Stjepana.⁸⁰ Iste je godine, međutim, izborom jednoga pape, Martina V., dokinut raskol pa će Papinska Država doživjeti novi uzlet te će papa još više inzistirati na centralizaciji dodjele kanonikatâ. Tim događajima odnosi između tih dvaju centara moći ulaze u novu fazu, koja će na ponešto izmijenjenim osnovama utjecati na oblikovanje kasnosrednjovjekovna crkvenog društva.

Zaključak

Problematika načina stjecanja zagrebačkih kanonikata u 14. stoljeću priča je o jačanju jednoga centra moći, Papinske kurije, i uklapanju zagrebačkih biskupa i ugarsko-hrvatskih kraljeva u širi nadarbinski poredak. Za razdoblja rezidiranja u Avignonu, Papinska je kurija izrasla u izrazito birokratiziranu instituciju, koja je u sustavu dodjeljivanja kanonikatâ i općenito crkvenih nadarbina sve uspješnije primjenjivala ideju o »punini moći«. Na taj je način papinstvo uspijevalo ostvariti svoj vrhovni autoritet u lokalnim biskupijama, čije se svećenstvo sve više okretalo središnjoj instituciji zapadnog kršćanstva kako bi ostvarilo ambiciju stjecanja odgovarajuće crkvene časti. Sve snažnija primjena papina prava providiranja ograničila je i redefinirala ulogu zagrebačkih biskupa i ugarsko-hrvatskih kraljeva u dodjeljivanju zagrebačkih kanonikata. Biskupovo pravo na kolacioniranje i kraljevo patronsko pravo na predstavljanje kandidata ovisilo je o papinu pravu providiranja, odnosno ostalo je jednom od mogućnosti dolaska do katedralne prebende, ali je nužno moralo biti potvrđeno papinom bulom o imenovanju na kaptolsku čast. Količija različitih prava na dodjelu kanonikata uokvirenih u papino pravo providiranja, u konačnici je rezultirala izrazito hijerarhiziranim i administrativno usavršenim modelom stjecanja katedralnih časti. Stvaranje redovitih crkvenih veza između centra zapadnog kršćanstva i Zagrebačkog

⁷⁸ *Preterea beneficia ecclesiastica bullati acceptare non valeant, nisi illi, quibus per patronos ipsarum ecclesiarum ipse ecclesie conferuntur*. U: *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary 1301–1457. Decreta regni mediaevalis Hungariae 1301–1457* (prev. i ur. János M. BAK – Pál ENGEL – James Ross SWEENEY), ser. I/vol. 2, Salt Lake City, 1992. (dalje: DRMH I/II), str. 25.

⁷⁹ DRMH I/II, str. 30.

⁸⁰ O kraljevskim dekretima iz 1397. i 1404., kao i odlukama s koncila 1417. godine, usp. i: L. KONTLER, *Povijest Mađarske*, str. 115; Tamás FEDELES, »Ausländer in den ungarischen Dom- und Stiftskapiteln während des Spätmittelalters (1301–1526)«, *Specimina Nova Pars Prima, Sectio Mediaevalis IV*, Pečuh, 2007., str. 79. Kralj je tu odredbu sa Sabora u Konstanzi tijekom 15. stoljeća posebno koristio u imenovanju biskupâ. Usp.: Erik FÜGEDI, »Hungarian bishops in the fifteenth century (Some statistical observations)«, u: ISTI, *Kings, bishops, nobles and burghers in medieval Hungary* (ur. J. M. BAK), London, 1986., studija II., str. 376.

kaptola još su više poticale papine rezervacije, odnosno isprave koje su svećenicima omogućavale isticanje kandidature za pojedini kanonikat i prije nego što se određena kaptolska čast ispraznila. Bule o imenovanju i rezervacije za kanonikate omogućavale su Kuriji i stabilizaciju fiskalnog sustava jer su posjednici papinih provizija bili dužni uplatiti pristojbu radi ulaska u posjed svojeg kanonikata. A upravo prikupljanje tih crkvenih poreza u Zagrebačkoj biskupiji pokazuje kako je papa tijekom 14. stoljeća sve češće na sebe preuzimao ulogu univerzalnog ordinarija, odnosno da je djelovao kao univerzalni biskup koji je imao pravo kolacionirati svećenike na kaptolska mjesta i na temelju takve svoje uloge ubirati prihode. Takav je upravni, administrativni i financijski okvir dubinski utjecao na formiranje kolektivnih karakteristika kanoničkog društva Zagrebačkog kaptola. Budući da su njegovi članovi bili isključeni iz formalne procedure i sustava izravnog odlučivanja o popunjavanju vlastitih redova, njihova se pozornost usmjerila stvaranju odgovarajućih kanala koji su ih povezivali s kurijalnim uredima i vodili do traženoga kanonikata. Ti čvrsto ustanovljeni dodiri s upravnim središtem zapadnoga kršćanstva imali su još jednu bitnu implikaciju u životu zagrebačkoga katedralnog svećenstva – veze s Kurijom dale su novo, kozmopolitsko naličje zagrebačkoj kanoničkoj zajednici, čiji su pripadnici, kao i svećenici kandidati za članstvo u toj katedralnoj organizaciji, u 14. stoljeću redovito stupali na europsku crkvenu pozornicu i aktivno se uključivali u oblikovanje kulturoloških obrazaca srednjovjekovnoga društva, koji su više nego u bilo kojem drugome povijesnom razdoblju ovisili upravo o kršćanskome vrijednosnom sustavu.

Summary

PATHS TO ZAGREB CHAPTER CANONRIES IN THE 14TH CENTURY

The practice of granting Zagreb chapter prebends depended mostly on three factors: papal right to provide candidates; the right of local ordinary (bishop) to collate the candidate and the royal right of patronage. In the 14th century the pope and the Papal curia succeeded to apply even more than in earlier periods the idea of the plenitude of power (plenitudo potestatis) in granting canonries. The system was based upon complex administrative procedure. Firstly, cleric would present a supplication (petition) to the pope asking for a prebend; if the pope answered positively, papal provision would be issued. This bull did not mean that the candidate automatically became a member of the chapter, rather it gave him the necessary tool in his further efforts to be installed canon. The main reason why papal provisions could not be always effective was the fact that not all the offices to which candidates applied were vacant. During the 14th century natural death of a canon and career advancement were the main reasons for vacancy in the Zagreb chapter and most of the candidates had to face the fact that their installment had to be prolonged. To answer this situation Papal curia started issuing provisions of expectancy or provi-

sions with reservations which granted the wanted benefice to the candidate, but only after the stallum got vacant. By issuing provisions and expectancies, Papal curia effectively applied its authority on the Zagreb chapter canon society. The role of bishops of Zagreb in the process of prebend-granting was redefined – their right of *collatio libera* was challenged by the papal claims to be the »universal ordinary« that possesses universal jurisdiction and a right to appoint all the vacant cathedral canons. Nevertheless, bishop's ordinary right of »free« collation remained incorporated into the beneficial system until the end of the period. Connection with Hungarian-Croatian royal curia was also one possibility to acquire canonry. Rulers of the St Stephen's realm claimed their right to present a candidate onto chapter's stallum. By using their *ius presentandi* kings were rewarding clerics who worked in royal chapel, chancery and diplomacy. Ideally, king's adequate candidate would be presented to Zagreb bishop or to the metropolitan (an archbishop of Kaloča-Bač), after which the prelate would grant him cathedral prebend. But for the actual appointment papal bull was also required, which too clearly indicates sovereign character of the papal prebend-granting policy.

KEY WORDS: Chapter of Zagreb, canonries, 14th century, supplications (petitions), papal provisions, Papal curia, collation, *ius patronatus*, bishop of Zagreb, Hungarian-Croatian king, collective biography (prosopography).